

NIELS LARSEN WENNERWALD

PÅ FREDRIKSHALD

Indhold

Indledning	1
Vänersborg	3
Göteborg	3
Håndværkerne og Fredrikshald	5
Nils Larson Wennerwall og hans familie	5
Halden omkr. 1660	7
Fredrikshald omkr. 1725	8
Niels Larsen Wennerwalds liv og virke på Fr'hald.	9
Ildebranden på Nordsiden (1759)	10
Livet går videre	11
Det går alligevel frem	12
Et dødsfald og dets følger	13
Skiftets afslutning 1764/65	15
Overformynderne	17
Tiden 1765 - 1770	17
Tiden 1770 - 1780	18
Overformyndervæsenet	19
40-rigsdaler-sagen på regeringsplan i København .	21
Møde i magistraten	21
Børnene:	22-28
Lars	22
Sidsel Marie	22
'Under Rødsberget paa Saugbanken'	25
Christine	24
Knud	26
Kældere på Fredrikshald	29
Huset i Svenskegaten ('Tinstøperhuset')	30
Den offentlige brandkasse	32
Specifikation ved skiftet 1763 (løsøre)	34
Luftfoto af Halden 1974	35

*Werner Wald
Niels Wennerwald*

Indledning

Da Knud Nielsen Wennerwald anno 1798 -efter ansøgning - af Københavns Magistrat fik bevilling som skomagerfrimester 'udi Staden København' gjorde man det notat ved sagen, at han var 'født på Fredrikshald', men som følge af, at kirkebøgerne for 'Nordre Fredrikshald' vedrørende Christians Kirke under Berg Sogn er brændt (enten 1759 eller 1826) kom det til at tage mig flere år, før det ad anden vej lykkedes mig at finde frem til familien W. sammesteds.

Nøglen blev adjunkt Martin Arnesens lille bog 'Haldensia' - 'Bidrag til Fredrikshalds Historie', 1ste Hæfte, udgivet på Fr'hald 1878, trykt hos Smaalenes Amtstidendes Bogtrykkeri s.st. Om et Lig-Laug i Fr'hald skriver Arnesen s. 38 ff således:

(I den gamle danske Tid var der for de fleste Byer oprettede saa- (kaldte Lig-Laug eller Lig-Bærer-Laug, hvorved visse Personer var (eneberettigede til at bede (9; invitere) til Ligbegravelser og at (bære eller kjøre Lig til Graven. Et saadant Laug blev f.Fr.halds (By oprettet 24/2 1723 af

Et medlem Nils Werner Vall indkom i dette laug 1756 og udgik 1771. Hvad jeg mente kunne være en trykfejl, viste sig at være rigtig, der skulle have stået: Nils Wenner Vall. Dette førte mig via Halden Bibliotek, sjefsbibliotekar frk. Margot Jacobsen, til direktør for Kunstindustrimuseet i Oslo, hr. Lauritz Opstads bog: Haldenhåndverkere gennem 350 år, trykt på Halden 1951, der side 124 under 'Skomakerne' skriver således:

(Hans (Christian Kyllæs) etterfølger som oldermann var Niels Larsen (Wennerwald (f. i Vännersborg, lært i Göteborg, bsk. i Fh. 1751, n.- (1771). Funksjonstiden kjennes ikke p.g.a. lakune 1762-65. Wenner- (wald var den eneste skomaker som kom til i 1750-årene.

Dette bevirkede, at frk. Jacobsen satte mig i forbindelse hr. S.J. Nygaard, Halden, og så kom der endnu mere gang i tingene.

Raadstueprotokoll nr. 7 under Raadstueretten i Fredrikshald, begyndende 17/8 1751, sluttende 25/2 1772, indeholder side 9 (20/12 1751) følgende:

'Endnu fremstillede sig den Velagte mand Niels Larsen Wenderwald, Barneføed i Wendersberg og lært Skomager handværk i Gottenborg, og er beredt paa same handværk her i Byen hos Laugmester en tid lang, Begierede nu at vinde sit Borgerskab, her i Byen sig at nedsædte og af same handværk sig at at ernære, hvilket blef ham bevilget, hvor paa han og aflagde sin corporlige Eed efter Loven.'

Med dette notat blev det altså muligt at føre Nils Larson Wennerwall tilbage til Göteborg og Vänernsberg og med hans yngste søn, Knud, fremad mod København. Og med hr. Nygaards store hjælp blev det også muligt at følge ham og hans familie på 'gamle Fredrikshald' samt at stedfæste, hvor i byen de boede, hvilket var 'Nordsiden'. Herom fortæller jeg i det nærværende hæfte.

Kongens Lyngby/København, anno 1975.

PIERRE WENNERWALD

Vänersborg

I mit hæfte 'Nils Larson (Wennerwall) fra Wallgatan i Wennergö' (1975) har jeg redegjort for N.L.W.'s herkomst og familie i Vänersborg og henviser dertil.

Göteborg

Nils Larson's læremester var skomagermester i Göteborg, Anders Kjellert, der er nævnt i 'bördsbrevet' fra Vänersborg anno 1740, og igen nævnt anno 1744, da N.L. var udlært. Om Anders Kjellert vides ikke særlig meget. Han var bisidder, d.v.s. medlem af rådhusretten i Göteborg og havde etableret sig som mester i 1739. Han optræder en enkelt gang som dåbsvidne d. 29/7 1743 i Christina Kyrka, da snedkermester Peter Omchen (1695-1774) og dennes hustru Anna Christina Berg (1698-1774) havde sønnen, Johan Heinrich, til dåb. Han var bosat i Gustavi / Domkyrkoförsamlingen, i tredje rute, tomt no. 84 (1762) og no. 78 (1763), men efter 1775 er kilderne tavse omkring ham. Det var en broget, livlig og fremmedartet stad, den 18-årige Nils indkom til.

(Den blev grundlagt 1623 af kong Gustav Adolf efter at have fået sine første privilegier 1621 og bygget på en sumpet eng v/ Göta (elv af først og fremmest indvandrede hollændere og tyskere, der i de første årtier udgjorde 90% af befolkningen.

(Det tyske sprog var længe dominerende, eftersom hollandsk ikke slog igennem. Selv om hollænderne fik mange børn, overlevede de ikke det hårde liv. 50 år efter grundlæggelsen var 80% af håndværkerstanden allerede blevet svensk, medens en del kom til fra (såvel Danmark som Tyskland. Inden år 1700 havde de fleste håndværksfag dannet skrå i Göteborg, og det er svenske navne, der tidlig står indskrevet.

(Som i Danmark og Norge blev det svenske skråvæsen præget af det tyske lavsvæsen 'Zünften'. Af de mange skrå fra bagere t. vognmænd var skrædderfaget det største, skomagerefaget det næststørste.

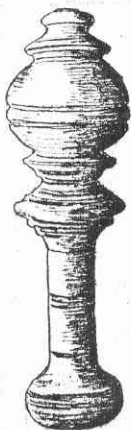
I samme øjeblik han havde bevis for, at hans forældre var gode og kærlige måtte han afskrive dem. Som i statslig rangforordning og som i riddervæsenet i middelalderen stod skråenes medlemmer i grad: Gosser, gesäller og mästare. Som gosse måtte han vise mester, dennes hustru (mesterinden kaldet) og 'gesällerne' streng lydighed, underdanighed samt ærbødighed for alle andre ældre medlemmer af skrået. Om hans læretid kendes vi ingenting. Efter dennes udløb er han blevet anmeldt til 'ambetet', er blevet udskrevet med vidnesbyrd samt erklæret for en retscaffen 'gesäll' at være. Samtidig anlagde han efter datidig skik et slægtsnavn: Wennerwall.

Nils Wennerwall
 Gifwid inskrifningspenninger 2
 pung penninger 2
 Skilt penninger 10
 Till Lådan 24

9/4 1744. Skomakare-skråets arkiv: Gesällernas inskrivningsbok med räkenskaper för avgifter till lådan: Nills Wennerwall lärt hos Bisittaren, mäst^r Kiellrr

gifwid inskrifningspenninger -"- 2
 pung penninger -"- 2
 Skilt penninger -"- 10
 Till Lådan -"- 24

Gesällernas tilhörigheter

På Göteborgs museum förvaras dels åldtgesällens (skomakaregesällernas) klubba (dirigenthammer) af ek, helt prydligt svarfvad och med spår af grön målning (tilvenstre)

och dels skänkkannen af koppar, 56 cm hög och 35 cm vid nedtill, et utmärkt prydligt arbete med ett vackert ornament kr. öfre kanten utskuret å jour (forn. tilhøjre).

Inskrifterna på kannan lyda ofvanpå locket:

'M.M.G. von Copenhagen, Ehrenfried Eichler, Petter Larsson, Hans Tomasson'.

Nedtill på sidan: '1.6.8.4.'

Kring nedre kanten: 'Dis ist Der Schumacher ihre Scherck kanne'.

Derom kan ikke være tvivl. Begge rekvisitter har været i brug, da Nils Wennerwall i april 1744 blev optaget i skrået i gesällernas (svendenes) kreds i Göteborg.

Håndværkerne og Fredrikshald

Skomagerne på Fredrikshald var temmelig stærke og havde dannet lav allerede i 1682. I 1685 udstedte Kristian V efter et klagemål et reskript, som påbød Vicesatholderen at 'forskaffe' byen dygtige håndværksfolk som fik den virkning, at håndværkerstanden i høj grad blev kosmopolitisk, idet navnlig svenske, tyske og danske svende indrejste til byen og nedsatte sig. For at afstive forholdene lod Kristian VI i 1742 reskribere, at Stiftamtmanden i Akershus Stift skulle drage omsorg for, at ingen skomager kunne nedsætte sig i byen eller løse borgerskab uden først at bevise færdighed ved prøvestykke og forevist det for Magistraten.

(For Nils Larson Wennerwall er ryet om denne by, en af Norges på de (tider største med cirka 3500 indbyggere, gået forud. Haldenserne (havde ellers været forfulgt af en umild skæbne i den tid, der lå (forud for 1720, med mange krigsår, ildebrände og fjendtlige (sven- (ske) anfald. Næringslivet, som var helt afhængig af netop 'fjen- (den', havde derfor haft store vanskeligheder at kæmpe imod, men nu (rettede det sig, og i årene 1730-1750 steg velstanden på Fredriks- (hald.

Paradokset var altså, at kom svenskerne i uniform og i stormløb mod byen og fæstningen, slog man lige så mange ihjel som man kunne. Kom de i fredelige hensigter, blev de vel modtagne. En sådan fredelig mand var Nils der nok har fundet Göteborg for stor og Vänersborg for lille medens forholdene på Fredrikshald har tiltrukket ham. Omkring 1750 er han så indrejst til staden, hvor han straks tog arbejde hos en lavsmester og fandt så hurtigt ud af, at et borgerskab kunne bringe ham videre. Dette løste han 20/12 1751 som skomager og aflagde borgereden. Dermed blev han skøbnemæssig uløseligt knyttet til staden Fredrikshald, der havde et mildere fagligt klima end så mange andre steder.

Nils Larsson Wennerwall og hans familie

Som følge af ildebranden 1759 og måske også den i 1826 er alle kirkebøgerne for Christians kirke på 'Nordsiden' under Berg sogn gået tabt, så ad den vej var det ikke muligt at finde frem til hans familie. Imidlertid havde han den sorg i 1763 at miste sin kone, i hvilken anledning der blev afholdt skifte mellem ham og hans umyndige børn, hvorfor disse - i forbindelse med overformyndervæsenet m. fl. muligheder - blev os bekendt. Familieforholdene ser således ud:

I året 1752 indgik han ægteskab med

Elen Maria Knudsdatter, † i foråret 1763.

Børn:

- a. Lars Nielsen (se side 22)
* på Fr'hald sommeren 1753
opkaldt efter sin farfar Lars Persson i Vänersborg
i skomagerlære på Fr'hald 1774 hos mester Jens Jacob Næs.
(nærmere om ham kendes ikke)
- b. Sidsel Marie Nielsdatter (se side 22)
* på Fr'hald sommeren 1756
opkaldt efter sin farmor Cecilia (Sigsla/Sissel) Larsdot-
ter i Vänersborg + sin mor.
~ ca. 1790 på Fr'hald med Niels Pedersen (Bøe), der var en-
kemand og havde arbejdet på Fajancefabrikken Herrebøe syd
for Fr'hald.
4 børn.
- c. Christine Nielsdatter (se side 24)
* på Fr'hald sommeren 1759 (midt under ildebranden?)
(nærmere om hende kendes ikke).
- d. Knud Nielsen (se side 26)
* på Fr'hald foråret 1762
opkaldt efter sin morfar Knud NN
i skomagerlære på Fr'hald 1779 hos mester Andreas Møller.
udlært s.st. 1784
Skomagerfrimester og borgerskab i København 1798
~ København 1794 med Christiane Andersdatter
4 børn. (alle sønner)
Hans næst yngste søn, kammager og paraplyfabrikant
Frederik Nielsen Wennerwald, * København 1804 er
så den af forfædrene, hvorfra al nulevende i slæg-
ten nedstammer.

På det norske område blev, når andre skulle skrive hans navn, det svenske Nils Larson Wennerwall til Niels Larsen Wennerwald, ligeså for hans søn-
ner om Wennerwald, når navnet blev indskrevet i 'Drengeprotokollen'.

Når han selv underskrev sig, var det altid Niels Wenner Vall (s.1 og s.36)

Forinden vi skal høre mere om hans liv og virke på Fredrikshald og om hans
hus på Nordsiden, skal byens - specielt Nordsidens - historie kort fortæl-
les.

HALDEN omkr. 1660

Ladestedet Halden ligger på sydsiden i ly af fæstningen Fredriksten v. Tistedalselvens udløb i Iddefjorden. Broen der gik nord/syd fører over t. nordsiden, der hørte under Os-godset, og hovedgården Os ses på billedet (med røg i skorstenen). Denne gård blev 1660 nedrevet af svenskerne og ikke en sten er tilbage, så man ved ikke nøjagtig, hvor den lå. Den første bebyggelse ses på billedet, altså før, Chr. V 1686 skænkede området til byen og var skyld til at Magistraten lagde pres på kongen f. at få denne konkurrence aflivet.

Den bugtede linie er Osbækken og forneden tilhøjre 'Reus bergh' Rødsberget. Fra broen gik to veje (der ikke ses på billedet) een østover (senere Østergaden) og een vestover (senere Vestergaden).

Bag palisaderne ses den første kirke = Immanuelskirken m. byggeår 1629 og den ligger der stadig på samme plads.

HALDEN

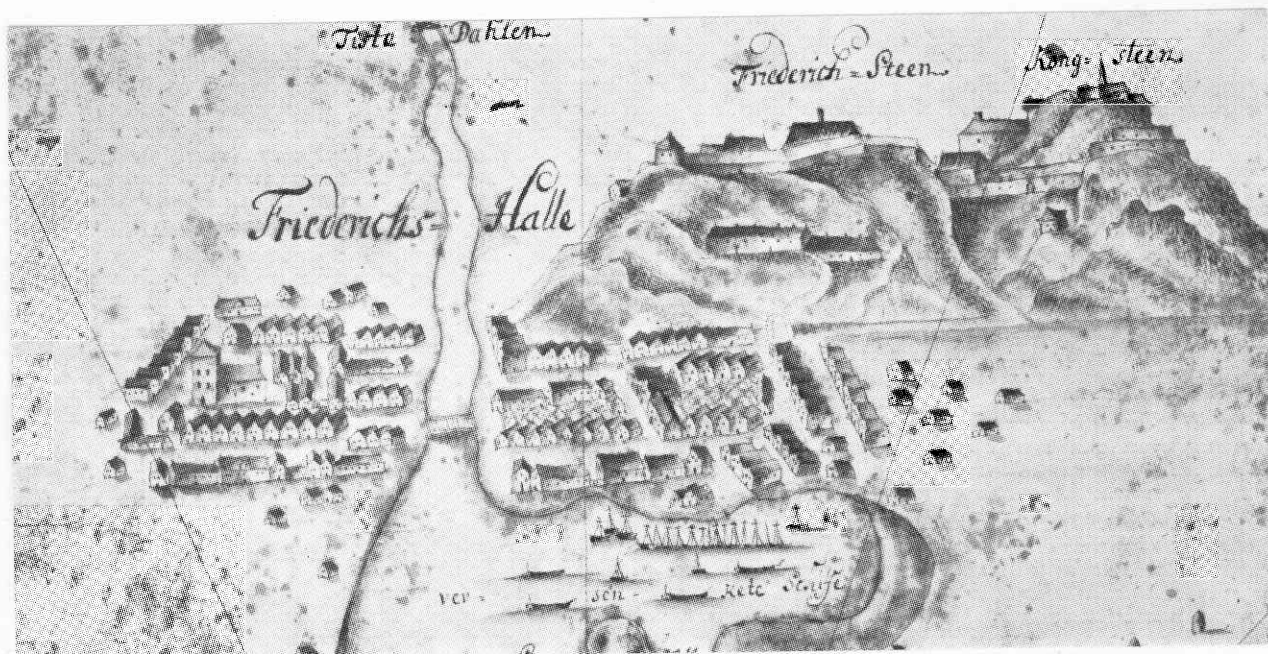
Det var i Tistedalen, Halden begyndte allerede i de forhistoriske tider; Tistedalselven var kraftfaktoren, som kunne udnyttes, dels til flådning af tømmer, dels blev oprettet 'saugmøller', drevet af vandkraft. Antallet 1686 var 32.

Ladestedet Halden blev det naturlige udskibningssted f. dette træ og tømmer. Det var fra begyndelsen hollænderne og senere englænderne der viste stor købelyst af norsk træ også den skårne last, der bekvemt kunne indskibes ved Halden, der også havde det store, svenske opland i Dal og Värmland med dets rigdom af skove i ryggen. Denne foretagsomhed trak mange folk til

Svenskekrigene 1658-1660 kom til at betyde et vendepunkt. Som Danmark tabte Skåne, Halland og Blekinge samt Bornholm, mistede Norge landskabet Bohuslen så at sige på den anden side af Iddefjorden. Haldenserne havde kæmpet bravt og tappert mod den svenske overmagt; dette gav genlyd i København samt hos Frederik III, og med et blev Halden grænseby og udsat, efter at Bohus-fæstningen nede ved Kungälv v. Göteborg også gik tabt, og det stod klart, at Halden måtte befæstes. 1661 påbegyndtes derfor arbejdet på Fredriksten og byen omgivet af palisader. Den gunstige vind, som blæste, forstod Haldenserne at udnytte og den 10/4 1665 fik byen af Fr. III købstadsrettigheder samt påbud om at anlægge navnet Fredrikshald. Derved gik det gamle navn Halden tabt i nogle århundreder, fra 1928 har den fået sit gamle navn tilbage.

Sønden-Fredrikshald havde dog ingen bymark og man havde store ønsker om at få Nordsiden ind under byen. I 1686 indfriede Chr. V et gammelt løfte og skænkede hele Os godset (og det var ret så meget) til staden Fredrikshald.

Samtidig blev Nordsiden og Tistedalen lagt ind under byens jurisdiktion.

Fredrikshald omkr. 1725

Illustrationen er et udsnit af 'Danske Historiske Blad 1717-18' - 'Kampen i Ide-fjorden 1718', men viser byen på det nævnte senere tidspunkt 1725. Ved de svenske angreb 1716 satte Haldenserne af forsvarsmæssige grunde selv ild på deres by. Derved brændte 330 huse, 155 på Sønden-Fredrikshald (tilhøjre) og 175 på Nordre-Fredrikshald (tilvenstre) med et tab på fast ejendom & løsøre på ca. 163.000 Rdl. (+ tabet af vigtige magistratsprotokoller).

Det var under disse kamphandlinger, at Tordenskjold i Dynekilden i Bohuslen syd for ødelagde den svenske transport- og forsyningsflåde med den virkning at svenskerne måtte trække sig tilbage. Carl XII kom dog igen i 1718 og iværksatte en belejring af Fredriksten, hvilken belejring dog gik i sin opløsning, da den svenske konge på dramatisk vis faldt i løbegraven s. å.

Det er uden tvivl den efter 1716 genopbyggede by, vi beskuer, eftersom Immanuelskirken på Sydsiden, der brændte med, ikke er at se og først var genopbygget 1729, modsat Christians Kirke på Nordsiden, der blev skånet 1716, (men nedbrændte 1759 v. Nordsidens brand og aldrig blev genopbygget).

Af topografiske grunde bør vi bemærke den række af 5-6 mod gaden gavlvendte små huse, der ligger umiddelbart 'bag ved' d.v.s. øst for Christians Kirke, hvilket er der, vi må kalde Østergaden. Det er i lige netop den husrække, vi i hvert tilfælde 1760, som er efter ildebranden, skal kunne finde huset, som var Nils Wenner Vall's, hvorom vi i nærværende skrift læser s. 29 - 33.

Vi må iøvrigt tro, at genopbygningen efter 1720 af en hel by i fuldstændige ruiner, blev gennemført efter et gammelt mønster d.v.s. 1600-tallets byggeskik med de mod gaderne gavlvendte huse. Et antal større købmandsgårde kan tydelig udpeges. Disse ligger med deres facader følgende gadelinier, hvilket også er naturlig følge af grundenes størrelser.

Der er ingen grund til at antage, at byen ikke så sådan ud. Øvrige kendte terræn-genstande: Fæstningen, Tistedalselven, Broen, Bugten, Saugøen m.fl. samt gadenettet på Sydsiden ser præcis rigtige ud, og det er nok det eneste billede, der findes, som viser den før 1759 værende Nordside m. den fordums Christians Kirke, hvor kirkelige handlinger vedrørende slægten W. har fundet sted og hvor Niels L.W. en overgang var 'tavlebærer'.

Niels Larsen Wennerwald's liv og virke på Fredrikshald

Borgerskab 1751, ægteskab 1752 og den førstefødte i kirke 1753 er tegn på etablering og på formentlig Nordsiden. Borgerskabet gav adgang til visse ombud og på en vis måde ligestilling med købmændene om disse ombud. Dog måtte en håndværker vige for en købmand, når denne ønskede sig det besat. 1753 modtog han også tillidshvervet som 'tavlebærer' i Nordsiden kirke.

(En tavlebærer var den, der indsamlede penge under prædiken. Tavlen (var af træ og metal, udformet som en kunstfærdig kasse på en stang, (således at bæreren fra kirkegangene kunne række ind til menigheden (på bænkerækkerne. Efter apostoliske skikke skulle kirkeværgen drage (omsorg for menighedens fattige. Hver helligdag skulle to kloge og (gudfrygtige mænd gå omkring med tavler og tage imod det, som godt- (folk ville give til hjælp til de trængende. Tillidshvervet gik på (omgang. Da det gjaldt om at få kontakt med alle, som kom i kirke, (blev indsamlingen sat i gang, medens præsten holdt sin prædiken, så (det var velset, at dette skete uden klirren og raslen, men præsten (måtte som regel hæve sin stemme for fortsat at påkalde sig menighe- (dens opmærksomhed. Det tog ofte overhånd, når klokkeren først gik (med éen og derefter medhjælperne med hver sin. Helsingør hospital (fik ved brev af 1/9 1661 lov til at indsamle penge i alle kirker i (Norge og Danmark med undtagelse af København, og denne ret vedvare- (de lige til 1814. Fra 1671 fik Stavanger Domkirke ret til at samle (ind til hele bispedømmet og i Oslo, Bergen, Trondheim og Kristian- (sand skulle hver søndag en tavle bæres omkring til hjælp for sårede (søfolk i 'Qvæsthuset' i København.

I 1754 modtog han tillidshvervet som 'lagrettemand' d.v.s. bisidder i råd- husretten, i 1756 endnu et barn til verden og den 14/3 s.å. indtrådte han i 'Liig-Lauget' (af 1723) på Fr'hald samtidig med glasmesteren Jan Peter Jansen, der ser ud til at være en ven til ham. Nævnte laug havde for det meste håndværksmestre som medlemmer. At det går fremad for ham, også som mester, anes af den kendsgerning, at han den 28/9 1758 tager drengen Lars Andersen i lære hos sig på kontrakt, hvor som medkautionist i protokollen står anført vennen Jan Peter Jansen. Læretiden for denne dreng skulle så være nøjagtig tre år. Oldermand Christian Kyle attesterede læreforhold- et. Vi ved det ikke, men må ane, at han på disse tider har låst tilegnet sig et lille hus på Nordsiden, ved byggeri eller køb.

(Beretningerne oplyser, at i 1757 var konjunkturerne på Fredrikshald (dog noget afsvækket og der var flere fallitter i byen, idet hande- (len med Sverige var i stærk aftagende. Den stærke valuta i Halden- (distriktet var på de tider svenske penge, der var i mere omløb end (nogen anden mønt, så i så henseende kunne han føle sig hjemme.

Og så i sommeren 1759 fik den hele velstand en brat ende. På Nord-siden udbød en ildebrand, som på få timer lagde den hele bydel i aske.

FREDRIKSHALD 1740

Kortet har mere lighed m/ illustrationen på side 8. Den store firkant næstøverst på Nordsiden er området med kirken og kirkegården. Østergaden løb (løber) mellem nævnte område og Osbækken (der i dag løber i rør). (Efter gl. havnekort, omtegnet af forfatteren - og nordvendt).

FREDRIKSHALD 1752

Det svenske spionkort fra krigsarkivet i Stockholm har mere lighed med Halden idag, se side 35. Den 'skrå gade' = Østergaden ses tydeligt. Skraveringen øst for Ø-gaden antyder 'ubebygget', men nok anlagte 'hauger'. Niels LW's hus kom t. at ligge yderst-nordligst her.

Ildebranden på Nordsiden

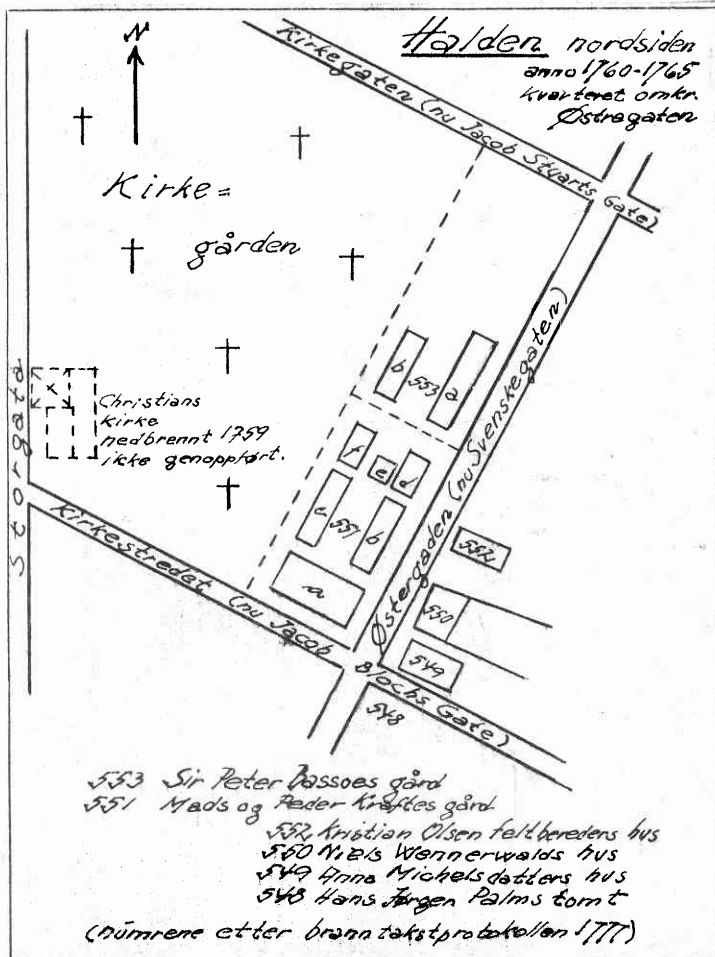
Lørdag den 9/7 1759 udbrød på Nordsiden kl. 9 morgen en ildebrand, der i få øjeblikke udviklede sig til en katastrofe. I løbet af 4-5 timer brændte 233 huse, Christians kirke, lagre, kældere, pakhuse og en del trælast, (for at citere cancellisten B.W.Luxdorph, der 22/7 i København på sin berømte kalender gjorde notat herom). (* om kældere: se side 29).

(Ilden fandt rig næring i de mange træhuse, der lå sammenkilede mellem hinanden og oplagspladserne for det dyrebare træ. Eftersom flere købmænd lå inde med krudtbeholdninger, sprang disse i luften alt som ilden nåede frem og derved antændtes fjernere liggende bygninger. Skaden androg ca. 257.000 rdl.

Da hele Nordsiden brændte, mistede alle, der boede her, alt. Vi ved ikke, om Niels L.W. er blandt dem, men meget tyder derpå, eftersom han den 2/1 1761 havde lånt 98 rdl. mod 1. prioritet i sit hus på Nordsiden, hvilket var belåning 'op til skorstenen'. Forsikring var endnu ikke etableret.

Men der kom gang i det efter denne alvorlige brand på Fredrikshald.

(Efter oprettelsen af Københavns Brandforsikring i 1731 efter Københavns ildebrand 1728 havde der været stærke ønsker for også at finde frem til en forsikringsordning for købstæderne i Norge og i Danmark. Den 16/12 1735 havde allerede foreligget et kgl. reskript til stiftamtmandene om indsendelse af forslag til en ordning, men herom opnåede man ikke enighed i spørgsmålet. Først efter en række omfattende brande blev en brandkasse-ordning for købstæderne gennemført ved anordningen af 13/1 1761, som medførte, at alle bygninger skulle takseres. Om disse takseringer for staden Fredrikshald, hvori Niels Wennerwald's hus indgår, fortælles på side 32.

Skitsen er udarbejdet efter brandtakseringerne 1765, 1767 og 1777. Chr. Olsen havde haft borgerskab siden 1712 og Anna Michelsdatter (og søster) var bagerkoner. Hvor deres hus lå, er nu et lille anlæg. Købmændene Kraft og Bassøe gik fallit i 1770'erne. Kraftes gård blev efter ildebranden 1826, hvor også Niels Wennerwalds hus brændte, afløst af Fayegården, hvor i forrige århundrede en overgang var pige-skole. Her er i dag biblioteket på Halden indrettet. De viste numre er fra takseringen 1777, som blev de blivende.

Livet går videre

N.L.W.'s 'gård' benævnes som no. 2 i 2. 'Kvartal' på Nordre Fredrikshald (1762) beliggende mellem Chr. Olsen Feldtbereder's gård på d. nordre side og Anna Michelsdatter's på den søndre. Huset var af træ med skorsten, kakkelovne og m/grunden indhegnet. Denne beliggenhed er Østergaden, der i folkemunde kaldtes Svenskegaden, fordi mange svenskere boede her og den førte m. Sverige. Gadens officielle navn er i dag Svenskegaten. Niels W's lå, hvad nu er no. 7, matr, no. 550, Grenager Fargehandel, med en kælder, der formentlig er fra før 1759.

Samme år som ildebranden 1759 kom det tredje barn, den lille jente Christine t. verden. På relativ kort tid blev hele Nordsiden genopbygget så vidt muligt efter det gamle bygge-mønster og i en sådan hast, at myndighederne kom bagefter m/

byplanlægningen, idet mange gader og stræder skulle have været rettet ud og gjort bredere. Da meget uden tvivl har været selvbyggeri, blev ikke alt bygget i rette vinkler. Et reskript nåede også frem i løbet af efteråret med påbud om, at ingen borger måtte have mere end 12 skålpd. (ca. 6 kg) krudt liggende, en betydelig datidig indskrænkning, dog målt med nutidens øjne nok så meget. Regeringen søgte at lindre tabene v/ privilegier bl.a. bevilgede Fr.V 10.000 rdl. over fem år udredt af konsumtionen med 2.000 rdl. pr. år. En privat kollekt gav på to år 6.000 rdl. Det forslog ikke meget, så branden kostede borgerne mange penge.

Det går alligevel frem

Oldermanden f. skomagerlauget på Fr'hald, skomagermester Christian Külle havde været i embedet gennem længere tid, men havde frafald på grund af sygdom fra beg. af 1761, fra marts s.å. fungerede Niels Larsen Wennerwald som oldermand. Han havde netop fået sin læredreng Lars Andersen udlært, og maj 1762 antog han to nye: David Petersen Granstedt fra Moss for fem år pr. 1/5 og Olaus Haselberg fra Fredrikstad for fire år pr. 22/5. Til hans husholdning hørte endvidere 'tjenestekarlen' Henrik Skomager = skomagersvenden Karl Henrik Larsen og tjenestepigen Maren Olsdatter. I april måned 1762 blev familien forøget med endnu et medlem, en dreng, som i dåben fik navnet Knud (og som er ham, der videreførte slægten i København). Der var nu ti munde at mætte: Mor og far, fire børn, en svend, to læredrenge og tjenestepigen. Det har krævet driftskapital; det kneb da også. Om natten var man (også efter tidens skik) stuvet godt sammen, i et lille hus, i de få senge, der var til rådighed.

(I lang tid havde man været forskånet for ekstraskatter, men i 1762 (voksende skattetrykket, fordi Danmarks/Norges gæld under Frederik V steg fra 2 1/2 mill. til 20 mill. rdl. på 16 år, forårsaget af op-rustninger, statsstøtter og en kostbar hofhusholdning. Følgen blev ekstraskatten af 23/9 1762. Hver person o. 12 år i Norge/Danmark skulle udrede 8 skill. pr. md. (kopskat) eller 1 rdl. pr. år. Den blev en plage for de mange ubemidlede. N.L.W., hans hustru og den hele husstand o. 12 år gik ikke fri. De er mandtalsført!

Den 16/1 1763 døde oldermand Christian Külle, og den 25/1 mødte Niels W. hos magistraten og aflagde ed som nyvalgt oldermand for skomagerlauget. Trods alt tegn på personlig fremgang, men ulykker (brand, skatter) kommer sjældent alene. Samme forår døde hans kone, Elen Maria Knudsdatter, tilsyneladende ganske pludselig. Og børnene, der var henholdsvis 10, 7, 4 og 1 år gamle, dermed deres mor.

Et dødsfald og dets følger

Hustruens død må have været et alvorligt slag for ham. For det første mistede han den, der ledede deres store fælles-husholdning og for det andet skulle han i samme anledning, da de var umyndige, skifte med de fire børn Lars, Sidsel Marie, Christine og Knud.

(Elen Maria's dødsdag kendes ikke nøjagtig. Hun levede 23/11 1762, (da hun var blandt fadderne ved en barnedåb og i april 1763, men angives død i maj 1763 ved et nyt skattemandtal.

('Om Arv og Skifte' taler såvel Chr. V's norske som danske lov deres klare sprog derom i femte bogs 2. capitel: Hustruen var død og (der var fælles børn, hvorfor husbonden kun kunne sidde i 30 dage i (uskiftet bo; på den 30te dag skulle boet registreres og gøres op - (herunder - og navnlig - gæld, hvilken sidste endog skulle indfries. (Hvad derefter blev tilbage af 'Boepenge, Løsøre, Kiøbstægods, Jordegods, Kiøbegods og Arvejord' skulle deles i to lige parter mellem (den efterlevende (husbond eller hustru) og 'fællis Børn'.

For at opfylde lovens bogstav blev der den 8/7 1763 (og med nogen overskridelse af de 30 dage) påbegyndt en skifteforretning på Fr'hald Rådstue og den varede indtil d. 17/1 1765 = 1 1/2 år.

(Det var magistraten, der dannede skifteret. Magistraten bestod af (borgmesteren og to rådmænd og havde en stærk og indflydelsesrig position og dens virksomhed var omfattende: Forvaltede byens regnskaber, meddelte borgerskabsbreve og bevillinger, ansatte bestillings- (og ombudsmænd, førte tilsyn med overformynderiet og fattigvæsenet, (anordnede skrive- og regneskoler, deltog i kirketilsynet, dannede (skifteret etc. Dertil kom en speciel myndighed, den såkaldte rådstueret, hvortil der blev appelleret af det af byfogeden ledede byting. Derved fungerede magistraten som en slags overdommer, indtil (rådstueretten blev ophævet i 1773. Magistraten var dog bunden til (sine overordnede, specielt stiftamtmanden.

Borgmesteren var Ulrich Fredrik Larssøn, rådmændene Chr. Fr. Glückstadt & Johan Chr. Leth. Disse supplerede sig med 'Cancellie-Raad' Johan Gustav Riis, der var byfoged samt 'Bye- og Raadstue Skriver' Giorbrant Kiørboe. Det var solide folk.

(Ulrich Fredrik Larssøn sad i embedet fra 1722-1766, da han tog sin (afsked. † 1769. Havde afløst sin svigerfar Hans Olufsen Paasche.

(Christian Fredrik Glückstadt var født i Danmark ca. 1730, havde været foged i Idd og Marker og blev rådmand 1763. Blev borgmester efter Larssøn 1766 og virkede til sin død 1773. Han var en velhavende mand og havde været ejer af Herrebøe Fajancefabrik som kompagnon

(Johan Christian Leth var født på Fr'hald 1739 og havde været vejer (og måler s.st. Han afløste 1773 Glückstadt som borgmester og døde (i embedet 1803.

Til at vurdere N.L.W.'s gård, der i fortegnelsen blev registreret som no. 1, blev udmeldt fire vurderingsmænd: Hendrich Nicolaysen, (der var smedemester og medlem af brandkorpset), Jan Peter Jansen (hans ven, glasmesteren) samt Christian Bergh og Niels Bergh (formentlig to købmænd). Disse takserede huset til 100 rdl.

Ved registreringen af løsøret fremmødte borgmester Larssøn, rådstueskrivere Kjørboe samt d'herrer Christian og Niels Bergh, og alt blev opnoteret under numrene 2 - 58 under hovedgrupper: Tin, kobber, messing, jern, træ, senge-klæder og linned og med vurdering for hver enkelt genstand, til den samlede vurderingssum: 27 rdl. 2 mark og 3 skilling. (Specifikation over boet findes på side 34).

Man gik så vidt, at man også ville registrere og vurdere hans gangklæder, men Niels W. protesterede og så fragik man det. Derefter gav man sig til at drøfte hans eventuelle gæld. Han oplyste, at han skyldte lidt hist og her, hvilket han dog mente sig i stand til at betale, men ellers navnlig skyldte penge til Anders Schavenius. Samtidig bad han om, at man skulle undgå 'auction', for så ville alt blot blive slugt i de bare omkostninger og gentog, at han nok skulle klare enhver sit samt at det var hans agt at give sine børn, hvad der måtte tilkomme dem.

Skiftet blev jo netop holdt af hensyn til hans børn, for som der står i protokollen: 'at denle efter hans for nogen tid siden ved døden afgl. hustru Elen Maria Knudsdatter imellem enkemanden paa den ene og deres sammenavlede børn paa den anden side, som er Lars Nielsen 10 aar gl., Knud Nielsen 1 1/4 aar gl., Sidsel Marie Nielsdatter 7 aar gl. og Christine Nielsdatter 4 aar gl., alle hjemmeværende hos Faderen'.

Den 8/7 1763 sluttede skifteretten registreringen ved at protokollere:

'I andledning dette Enkemanden tilførte besluttede Skifte-Retten for det første at lade udstede eet widbørlig proklama til Debi- og Creditorers Indkaldelse da man for at erfahre hvorvidt deres Cretentioner i dette boe vil strække sig, imidlertid opstaar denne Kerrettings videre behandling, hvorved Enkemandens tilførte nok meer efter Omstændighederne skal blive taget under overvejelse'.

Skifteretten var altså ikke til 'at bide skeer med'. Magistraten reskriberede proklama til kreditorers indkaldelse, dateret Fr'hald d.16/7 1763, der blev læst og offentliggjort på bytinget mandag den 18/7 og protokolført. Dagen efter blev det oplæst og offentliggjort på rådstuen og ført til protokols. Og så lod man tiden gå, fra sommeren 1763 til hen på efter

året skete officielt ingen ting. Privat har der for ham været nok at se til, og med hans offentlige embede som oldermand er det gået så som så.

(I den opbevarede drengesprotokol for skomagerleuget er netop en lakune 1762-65, som åbenbart er opstået som følge af hans private sorger. Hjælp til husførelsen måtte han skaffe sig. I året 1765 havde han pige i huset ved navn 'Inger Knudsdatter', som på grund af patronymet 'Knudsdatter' tyder på en søster til hans afdøde kone. (Det vides dog ikke, men et af hans børnebørn (Sidsel Maries) blev døbt Inger Marie (se side 23).

(Iøvrigt trådte Lig-lauget i funktion ved til Elen Marias begravelse at udleje en drenges-kappe for 12 skill. Hun blev formentlig begravet på Nordsidens kirkegård, der var i brug i adskillige år efter kirkenes brand 1759. Hvor den lå er der i dag park: Busterud-parken.

Skiftets afslutning 1764/65

Niels Wennerwald må have været lidt af en snu ræd og have haft en ven i bl.a. hovedkreditoren i boet, købmand og kirkeejer Anders Schavenius, idet han siden sommeren 1763 og til efteråret 1764 (formentlig ganske bevidst) fik samlet alt, hvad han skyldte, hos denne og dertil kendt loven.

(Chr. V's norske lov 5-2-14 (identisk med danske) siger:
'Naar skiftis skal, og Boen rigtig registeret og vurderet er, som sagt er, da skal først, før end nogen arve kand, al den bortskyldige Gield, som rigtig befindis, af fællis Boe betalis, først af Boepenge og rørendis Gods, saa vidt det tilrekker, siden af Jord og Urørendis Gods; Dog skal ingen Creditor, særdelis den, som haver rigtig Haandskrift paa sin Fordring, nødis at tage mod noget saadant Udlæg, dersom hand vil lade sin Gield blive hos Arvingerne bestaaendis, og dennem den betroe.'

Og det var, hvad skete. Da Skifteretten igen holdt møde den 24.nov.1764 var 'Enkemanden' Niels Wennerwald til stede og fremlagde Anders Schavenius regning af samme dato for hans fordring i boet, dels efter panteobligation og dels underhånden, ialt 165 rdl. 9 mark og med hans påtegning: 'at hand derfor andtager Enkemanden goed uden Paastand til Skifteretten' Fordringen lød således:

Mester Skoemager Niels Wennerwald til And.Schavenius Debet	
Skifte Obl. af 2. Jan. 1761 skyldig	98 rdl
aparto Tied efter anden oppebaaret til dags dato den sum .	67 - 9
	<hr/>
Tilsammen hos ham til gode	165 rdl 9

Poe ovenmeldte Summa Eet hundred Tredsinde Tiende og fem Edr. 9 msk. - andtager jeg Niels Wennerwald god for betalingen imod at være, første prioritet i hans iboende Huus og Tomt, som beværende velødle og velvürd. Skifte Forvalter til efterretning.

Fred:hald den 24de Novbr. 1764

And. Schavenius

Schavenius stillede altså ikke krav om penge og kunne heller ikke have fået nogen; dertil var han eneste kreditor i boet, og det var hvad Niels W. tilstræbte.

(Anders Schavenius var købmand og kirkeejer (Immanuelskirken?) på Fr'hald. Han døde 1802 og efterlod sig enke og to myndige sønner: Jens og Christian, der, da faderen døde, opholdt sig i København. De dansk/norske konger solgte ofte kirker til private, ikke ualmindeligt i 1700-tallet og frem. Endnu i 1850 var flere af kirkerne i Halden-distriktet på private hænder.

N.L.W. var i virkeligheden insolvent, idet den samlede gæld udgjorde 165 rdl. imod den samlede vurdering af hus og løsøre på 127 rdl. = 38 rdl. negativt, og så var det jo ikke muligt at lægge noget til side til børnene! Dette voldte skifteretten virkeligt hovedbrud, men man løste alligevel sagen. Også her må N.L.W. have været blandt venner.

(Han havde hele tiden fremført, at han ville tillægge sine børn, hvad der tilkom dem af 'arven' fra moderen. Men da der ingenting var til fordeling, gav skifteretten sig til på tværs af vurderingsmændene at regne om, idet man mente, at hans bo måtte være mere værd end vurderingssummen 127 rdl, idet dette 'ved realisation ville kunne indbringe 250 rdl.'

Det ny regnestykke stillede man således op:

Ejendom og løsøre vurderet til 127 rdl. måtte kunne indbringe 250 rdl.	
./. modregning for, hvad tilkom Anders Schavenius	165 -
	<hr/>
	85 rdl.
./. omkostninger ved skiftet (nedrundet)*	5 -
	<hr/>
Til deling mellem enkemanden og hans børn med halvdelen til hver part á 40 rdl.	80 rdl.
	<hr/>
(* salærer til magistraten og byfogeden	2 0 0
('Mands udnævnelse', begyrt til raadstueskriveren	
((200 skrevne linier) samt kopier	4 0 8
(Skifte vidner, extract til overformynderne	1 2 8
	<u>7 2 16</u>

På den måde efterlevede man lovens bogstav om skifte med børnene, men lod ham faktisk hensidde i uskiftet bo. De 40 rdl., der på den måde kom frem til børnene, stod i løsøre, og skulle naturligvis registreres hos overformynderne på Fr'hald d.v.s. uden sikkerhed. Det var en tvivlsom beslutning man her traf, og han fik vrøvl med det senere. Da der var fire arvinger, skulle de 40 rdl. deles og fordelingen blev som følger:

Lars	(nu 11 -/- år)	1/3 del	13 1 8
Knud	(nu 2 3/4 år)	1/3 del	13 1 8
Sidsel Marie	(nu 8 1/2 år)	1/6 del	6 2 16	
Christine ..	(nu 5 1/2 år)	1/6 del	<u>6 2 16</u>	<u>13 1 8</u> 40 0 0.

Hasselberg blev svend den 22/5 1766 og hans anden, David Petersen Granstedt, den 26/7 1767. N.L.W. antog ikke flere læredrenge. 1760'erne var ikke lette for mange håndværkere, skatterne var store, fallitterne mange. Magistraten skriver 1764: Den menige mands tilstand er så slet, at skatten (ekstraskatten) for en stor del ikke er at få uden udpantning.

Tiden 1770 - 1780

I 1770 gav Niels W. faktisk op og solgte sit hus til Erich Friederichsen, der var tinstøber.

(Erich Friederichsen, der var udlært i Christiania, havde fået borgerskab 1753 som tinstøber på Fr'hald og købte Niels Wenner Vall's (hus i 'Svenskegaten', hvor han indrettede værksted.

(Som før omtalt, blev huset ved skiftet 1763/64 vurderet til	<u>100 rd</u>
(Ved brandtakseringen 1765 med målet 15 3/4 x 12 alen for	
('Stue, Kammer og Kiøkken' til	140 rd
(+ 'Et Boed Stuee i Gaarden'	10 rd
(Ved brandtakseringen 1767 for det hele	<u>150 rd</u>
(Friderichsen opsatte 1770 et nyt værelse i gården på	<u>200 rd</u>
(9 1/4 x 6 alen, som ved takseringen 1777 ialt blev	
(vurderet til	40 rd
(+ det øvrige hus	230 rd
	<u>270 rd</u>

Den salgssum Niels W. fik for huset, kendes ikke, men det må antages, at prisen har ligget et sted mellem 175 til 200 rd, hvilket troligt indebærer, at han ved samme lejlighed fik den gamle prioritet i huset indfriet. Nærmere om huset på side 30.

Uden hus måtte han indlogere sig og den hele familie. Ved ekstaskatten 1771 er han flyttet til Sydsiden og bor i 2. Qvarter i gård no. 75 hos Hans Larsen, dennes kone og m.fl. Det er samme år, som han udmeldte sig af Lig-lauget.

(Af personer over 12 år benævnes, foruden ham selv, hans kone samt (en søn. Da personer u/ 12 år ikke er talt, må vi tro, at Christiane og Knud underforstået har været til stede, medens nogen datter (Sidsel Marie) ikke nævnes.

(Hvem denne hans (anden) kone så egentlig er, opklares næppe p.gr. (af de manglende kirkebøger. Det kan have været Inger Knuds datter (men i så fald er denne ikke svigerinde, da det var lige så ulovligt at gifte sig med sin afdøde kones søster, som sin egen. Sønnen kan ikke være andre end Lars.

Ved forordning af 14/11 1772 blev der pålagt borgerne en ny byrde: 'Den frivillige Gave'. Den var påbudt af hans Majestæt, men var ikke altid så frivillig, som navnet lød.

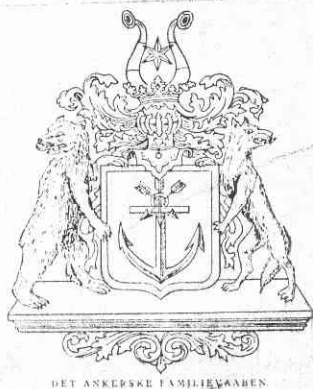
(Ved trommeslag i byen blev det bekendtgjort, at borgerne skulle møde på rådstuen for at opgive, hvad de kunne yde. Mange folk, som man troede i velstand, måtte derved træde offentlig frem og forkynde, at de var fattige og intet havde at kunne give. Den indbragte det første år 323 rdl., men tilsvaret var fem år senere kun 163 rdl.)

Ved mandtallet over ekstra-skatten i 1773 er Niels W. flyttet tilbage til Nordsiden og bor i gård no. 51 i 2. Qvarter, tituleret fattig arbejdsmand og sammen med Niels Wahlmann (hvilket navn peger mod Vänersborg). Ingen kone eller børn er nævnt, men da Knud på det tidspunkt var 11 år, kan han underforstået have været til stede.

I januar 1774 opholder han sig alene på Nordre Fr'hald i gård no. 28, 2. Quartel hos Johs. Olsens enke under fællesbetegnelsen: 'alle disse fattige'. Trods modgangen, der var almindelig, fik han den 29/9 sønnen Lars i lære for tre år hos skomagermester Jens Jacob Næs, der havde taget borger-skab samme år. Hans far var medunderskriver i kontraktforholdet for den nittenårige Lars, der endnu ikke var konfirmeret.

I 1775 bor han stadig på Fr'halds nordside, nu gård no. 23 i 1. Qvarter og sammen med hattemager Blomberg (nok også svensker) med antegnelsen: Intet (nul) bidrag til 'Den frivillige Gave'.

Over Formyndervæsenet

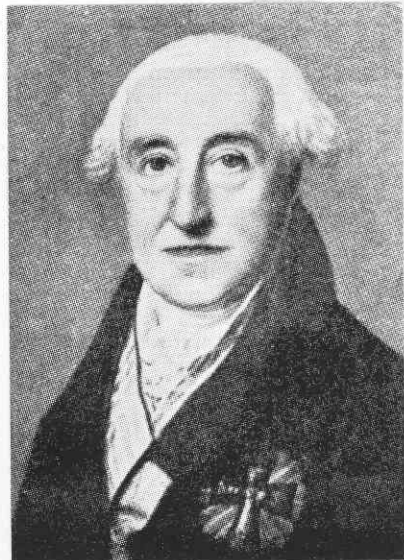
NIELS ANKER

Niels Anker, født i 1735, 'den ældre' kaldet for at kende forskel på denne og brodersønnen m/samme navn bar med rette betegnelsen 'anset og velhavende'. Han forstod at tjene penge på sukkerhandel, hvorfor man kaldte ham 'Sukker Niels'.

Overformyndervæsenet på Fr'hald fungerede videre. I 1772 var storkøbmanden Niels Anker blevet overformynder og havde i årene 1772-74 gjort tjeneste sammen med 'Commishiant Dam', der afgik 1774 og fandt så ud af, at overformyndere før ham formentlig ikke havde arbejdet effektivt og indberettede derom til magistraten. I overformynderiprotokollen er i sag no. 87 den 21/6 1775 vedrørende Niels Larsen Wennerwald gjort følgende notat:

'Denne Mand har paa Skiftet efter hans Kone selv tilbuden at give sine 4 Børn udi Arv 40 rd. Manden var vel den Tiid i maa-delige Omstendigheder, men kunde dog icke stille vedkommende den fornødne Sikkerhed. Nu derimod befindes Manden gammel og graa udi slette og usle Omstendigheder; At beskikke en nye Værges for paa lovlig Maade at udbetale denne uden Sikkerhed staaende

Arv, vilde deels være aldeles forgiaves og derhos vilde det være emfindtlig for Børnene at see deres Fader klædt nøgen for deres Skyld, allerhelst da intet ved den haardeste Medfart kunde udkomme, hvilket Ober Formynderen ligeledes atterede. Thi holdt Magistraten for, at denne Arv af Ober-Formynder-Rullen burde udslettes, hvilket vil ankomme paa Stiftets nærmere Resolution; Thi blev Værgen tilholdt, saafremt han icke vil paadrage sig en Medfart efter Lovens riqueur, uopholdeligt heraf at forsyne sig med gjenpart og suppliando henvende sig til Stiftet med Ansøgning om en Favorable Resolution'.

Niels Anker ville ikke være ansvarlig for sine forgængeres virke, og gjorde anmærkning. Endvidere vidste såvel han som magistraten, at amtmand Albert P. Levetsau i løbet af efteråret 1775 i embeds medfør ville besøge Fr'hald, hvorved han bl. a. ville gennemgå overformynderisagerne.

Stiftamtmanden ankom og blev standsmæssig modtaget af magistraten (efter en grundig rengøring af gaderne omkr. rådstuen/broen). Den 11/10 1775 holdt magistraten møde med Levetzau for 'at efterse de offentl. Indretninger og Foranstaltninger'. Herunder gennemgik man bl. a. 'Overformyndervæsenet'.

Levetzau bifaldt og stadfæstede diverse af magistraten truffne beslutninger, men var ikke helt tilfreds med de forskellige overformynderes virke. Niels Anker skulle jo gå af 'til næste Aar' (1776), og når det var sket, ville man efterprøve hans forgængeres virke. Ved denne adviserede forretning skulle samtlige værger indkaldes, foreholde dem deres pligter og efterse, hvad der havde været dem pålagt. Selv om magistraten stod som 'inkassatorer', måtte der foreligge bevis for, at alle umyndige havde fået, hvad der rettelig tilkom dem.

Protokollatet om mødet nævner, at 'Hvad angik de under no. 87 anførte arvemidler i Ober-Formynder-Rullen' om en arv på 40 rdl., som måtte henhøre under 'andre uvisse udestående Capitaler', så måtte værgen Niels Larsen

Alb. P. Levetzau var dansker, *1744 på Frydendal (Lorbenfeld) v/Holbæk. Han var søn af amtmand o/ Århus Stift, H. F. Levetzau, hvis far, general R. Levetzau, nedstammede fra Mecklenburg fr. en slægt der 1670 blev dansk adel. Han var jurist og blev 1772 amtmand o. Bergen Stift. Fra 1774-84 amtmand o. Akershus Stift m. bopæl i Kristiania. 1779 geheimeråd. 1784 landdrost i Pinneberg/Holstein, † 1817.

~1° m. comtesse Juliane M. Moltke † 1763, ~2° m. comtesse Wedel-Wedelsborg m. hvem han fik seks børn, hvoraf en lille dreng døde i Norge.

Wennerwald tilvejebringe 'Kongl. Befrielse' for disse penges tilsvar, som han havde anvendt til sine børns opdragelse.

Den tåbelige deling i skiftet fra 1765 blev nu til en 'næse' f. stakkels N.L.W., der nu måtte i gang med en skrivelse for at redde sig ud af det! Skrivelsen blev via Magistraten sendt til stiftamtmanden. Heri anholdt han om at blive befriet for at udbetale til sine børn 40 rdl., han ved skiftet efter deres mor havde udlagt til dem, fordi hans omstændigheder nu var meget fattige, og hans børn havde kostet ham en del at opdrage; - samtidig ansøgte han om, at 'bemeldte arvepart' måtte blive udslettet af formynderrullen på Fredrikshald.

40 rigsdaler-sagen på regeringsplan i København

Levetzau sendte sagen Niels Larsen Wennerwald i embeds medfør t. fællesregeringen i København med sin erklæring om

(at da skiftet efter supplikantens hustru blev holdt, lovede han (godvillig at ville give sine børn 40 rdl. skønt han allerede dengang var i de omstændigheder, at han ikke kunne stille nogen sikkerhed, da han intet ejede. Siden havde han uden mindste hjælp opfødt dem, så der var gået meget mere end disse penge til deres opdragelse; da han var så fattig, at han ikke var i stand t. at holde sit løfte, mente stiftamtmanden, at han efter sådan beskaffenhed burde være befriet for disse 40 rdl., og at de burde udgå af overformynderrollen.

Sagen gik hurtig igennem. Allerede den 22/11 1775 behandlede Danske Kancelli den og vedtog at skrive til stiftamtmanden i overensstemmelse med dennes erklæring. Ved Kancelliets skrivelse af 2/12 1775 meddeltes det stiftamtmanden, at Niels Larsen Wennerwald burde være ukrævet f. de nævnte 40 rdl., og at de skulle udgå af overformynderrollen.

Sagen kom tilbage til amtmanden i Kristiania, der gav den videre til magistraten på Fr'hald.

Møde i magistraten

Magistraten på Fr'hald holdt møde den 31. januar 1776 og protokollerede, at 'I følge det Kongl. Danske Cancellies Resolution af 2den Decemb^r 1775 udgaar denne Gave 40 rd for Niels Larsen Wennerwald at udrede og saaledes her med Vorder udstrøgen' og det står i såvel i magistrats-protokollen som i protokol vedrørende 'Ober Formynder Roullen'.

Det endte mildt og blidt, og N.L.W. har uden tvivl draget et lettelsens suk. Og efter denne sag hører vi aldrig mere om ham.

Det vil igen sige, at vi kender ikke hans dødsdag, også her kommer kirkebøgerne, der er brændt, ind i billedet; men når vi hørte om ham, var det med en undtagelse altid Nord siden, så mon han ikke døde i den bydel(?) og derved blev begravet på Nord siden kirkegård, hvor også hans kone Elen Maria blev jordet i 1763.

Børnene

Om hans fire børn har vi gennem skifte og overformynderivæsen på Fredrikshald hørt gennem næsten 13 år, senest den 31/1 1776. Knud kom i skomagerlære på Fr'hald i 1779. Hvilke kræfter, der har medvirket til det, ved vi ikke, for N.L.W. er ikke, som ved Lars i 1774, medunderskriver i drengeprotokollen. Om det betyder, at N.L.W. da er død eller ikke har evnet at stå som 'kautionist', får vi aldrig at vide.

a. Lars Nielsen Wennerwald

Som nævnt var han 10 år, da hans mor døde og kom den 29. sept. 1774 i skomagerlære på Fr'hald for tre år hos mester Jens Jacob Næs, der havde taget borgerskab s.å. Der står intet tilføjet i protokollen, om han overhovedet blev svend, hvilket dog ikke er ensbetydende med, at han ikke blev det, for protokollen er springende ført og der mangler sider. Jens Jacob Næs kendes i Fr'hald kun til 1778, er ikke nævnt i brandtakseringsprotokollen 1777, formentlig er han, på grund af de trykkende tider, bortrejst fra staden og har måske taget Lars med sig, for han etablerede sig aldrig på Fr'hald. Han kan være død i en ung alder, forblevet ugift i sin levetid, kan have taget andet navn. Vi hører aldrig om ham!

b. Sidsel Marie Nielsdatter Wennerwald

Hun var 7 år, da hendes mor døde, og ellers hører vi først om hende, da hun i en alder af 34 år giftede sig i 1790 med den lidt over 20 år ældre enkemand, Niels Pedersen (Bøe), som benævnes både som 'arbejdsmand' og 'tjenestekarl', hvilket sidste dog kan indebære, at han var faglært keramikker eller 'pottemager', idet han havde arbejdet på Herrebø Fajance Fabrikken lidt syd for Fr'hald, hvilken fabrik også fremstillede potterivarer.

(Han er antageligvis født på gården Herrebø i 1735, døbt i Idd kirke den 8/4 1735 som søn af Peder Nielsen og Anna Mathisdatter, der var blevet trolovet to dage forinden den 6/4 i Idd kirke; vielsen fandt først sted i samme kirke den 4/3 1737.

Sidsel Marie havde i sit ægteskab med Niels Pedersen følgende børn:

a. Anne Nielsdatter

dbt. 12/10 1791 på Fr'hald, opkaldt efter sin farmor Anne Mathisdatter. Blandt fadderne Svend Pedersen og Maren Pedersen.

Forældrene boede på 'Saugbanken' d.v.s. Ndr. Fr'hald. *)

b. Peder Nielsen

dbt. 23/12 1792 på Fr'hald, opkaldt efter sin farfar Peder Nielsen.

Forældrene boede 'under Rødsberget paa Saugbanken'. *)

c. Inger Marie Nielsdatter

dbt. 30/9 1795 på Fr'hald, opkaldt efter sin mormor Ellen Marie og nok også efter Inger Knuds-datter, som i 1765 var pige i huset hos Niels L.W. Blandt fadderne Sv.Pedersen Bøe.

d. Niels Nielsen

dbt. 13/1 1799 på Fr'hald, opkaldt efter sin morfar N.L.W. Blandt fadderne Svend Pedersen og Anders Pedersen.

Forældrene boede 'på Porsnesbakken'.

Der er tendens til i nævnte familie Pedersen at anlægge tilnavnet Bøe.

Børnebørnenes nærmere skæbner kendes ikke, men følgende 2 vielser bør nævnes:

(til a.:

(En Anne Nielsdatter, tjenestepige hos Fagerholt, 26 år

(ægteviet i Idd kirke den 13/1 1816 med

(Svend Syversen, Ørebakke, Idd, 36 år

(Forlovere: Ole Hansen Fagerholt og Anders Andersen Hovelsrød.

(til c.:

(En Inger Marie Nielsdatter, tjenestepige på Klippen

(ægteviet i Idd kirke den 28/12 1818 med

(Arve Pedersen, Nordre Tistedal, 30 år

Begge pigenavne er ret almindelige på Idd på den tid; bevisførelse ikke mulig, men navne og aldre passer temmelig godt; altså begge nævnt, ingen glemt!

Onsdag den 21/9 1796 var ægteparret Niels Pedersen 'arbejdsmand og strand sidder paa Nordsiden' og Sidsel Marie Nielsdatter Wennerwald 'boende paa Saugbanken' * til alters i Immanuelskirken på Sydsiden.

*) Om 'Saugbanken under Rødsberget', se side 25.

Sidsel Marie er død i tidsrummet 13/1 1799 - 1/2 1801 og mest sandsynlig i barselseng efter den sidste fødsel i 1799, idet hun ikke er nævnt ved folketællingen 1801, da hendes mand boede i Lilliegaden på Nordsiden, tituleret enkemand, to gange gift, alderen ansat til 68, men var dog højst 65 år. Deres fire børn er ikke nævnt, hvilket næppe indebærer, at de er døde allesammen; de har formentlig været i pleje et eller andet sted!

(Niels Pedersen havde, som man har forstået, været gift før.
(Han blev den 15/7 1760 trolovet i Idd kirke med Kari Brynildsdatter m/ efterfølgende bryllup den 19/9 s.å. og samme kirke. Der var to børn i dette hans første ægteskab:

(Berthe Nielsdatter, dbt. i Idd kirke den 9/11 1760.
(Brynild Nielsdatter, " " " " " 31/10 1762.

Herrebøe Fajancefabrik

Med Niels Pedersen får vi berøringsflader med den berømte fabrik. Ved opkrævningen af ekstra skatten i 1762 efter forordningen af d. 23/9 1762 for Herrebøe er en række 'tjenestekarle'm. eller uden koner, drenge og piger o. 12 år opført i mandtal. Her finder vi Niels Pedersen og hans (første) kone, endvidere bla. Hans Larsen og kone, som måske er samme, som er nævnt på side 18 (?).

(Fabrikken lå i Idd herred syd for Fr'hald og blev grundlagt i 1758 (på gården Herrebøe af Peter Hoffnagel med økonomisk støtte af Morten Leuch Elieson. Driften varede kun 12-14 år, da den blev nedlagt og produkterne spredt viden om. Der skulle gå 100 år før man fik syn for Herrebøe Fajancen's skønhed og de betales nu med enorme summer. Produktionen var bordopsatser, terriner, vægfontæner, fade og m.m. Kunstindustrimuseet i København bl. a. udstiller syv stykker.

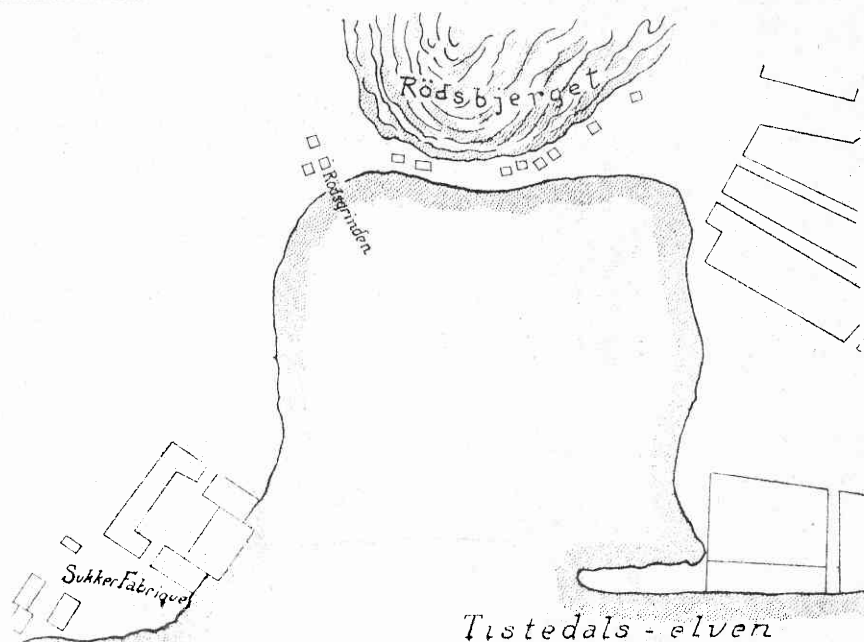
(Fabrikken var nært knyttet til Fr'halds næringsliv, byens malere og (muligvis også dens pottemagere. Det er derfor ikke utænkeligt, at (nogle af byens pottemagere fra den tid er kommet fra der ude fra - (Niels Pedersen?).

I 1763 boede ægteparret Niels P. på Furuvarp, der ligger på Idd-sletten mod Idd-fjorden ikke så langt fra Herrebøe. Her døde samme år Kari Brynildsdatter!

c. Christine Nielsdatter Wennerwald

Født på Fr'hald 1759 og var 4 år, da hendes mor døde. Kilderne er tavse omkring hende og hendes videre skæbne (ægtestand/børn) er os ukendt.

'Under Rødsberget paa Saugbanken'

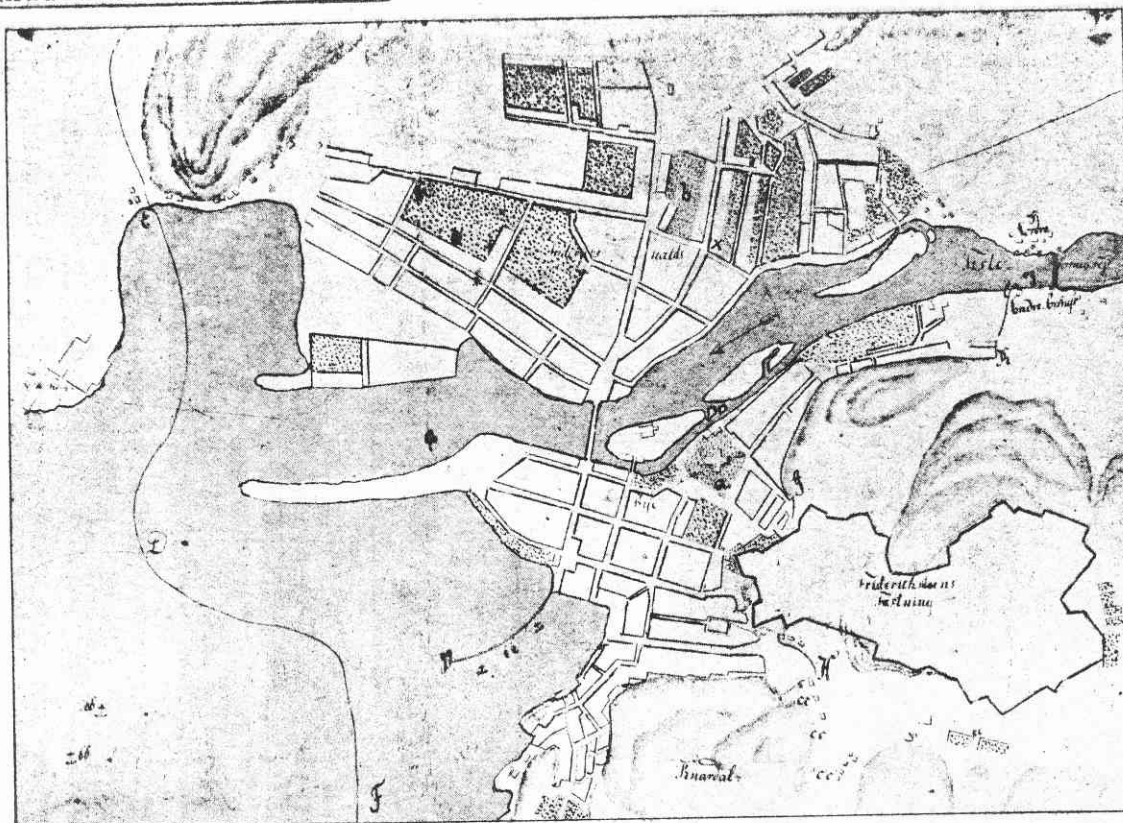
HAVNEPARTI 1785.

Sukkerfabriken lå paa samme plads som nu Saugbrugsforeningens hovederi. *)

Ikke mindre end tre gange hører vi, at Sidsel Marie Nielsdatter Wennerwald med sin mand, Niels Pedersen, bor på Saugbanken under Rødsberget. På den ovenfor viste illustration finder vi Saugbanken som den smalle stribe af land mellem Rødsberget og den ret dybe bugt og må så tro, at de boede net af de små huse (de små firkanter), men døde næppe her **). Skibe kunne gå helt op til 'Rødsgrinden' (hvor i dag er et gadekryds). Niels Ankers Sukkerfabrik lå også bekvemt for sejlads. Savmel og træaffald lagde sig til rette her, så bugten groede til og nu er land og havneplads. Fra de tre gader tilhøjre, der alle fører til Broen - nævnt nedefra og op: Bakbanken, Nedre Bankegate og Øvre Bankegate - førte langs Rødsberget og ud til Rød (herregård) - og videre til Berg (og Berg kirke) kun en smal strandvej. I dag går bl.a. en bilvej rundt om (indhugget i) Rødsberget og 10m høvet over det, som fordums var Saugbanken. Fra 'Strandkanten og ud i vandet' ligger idag et skolestadion. I hvert tilfælde er en af Bankegatene, tidligere kaldt Vestergaden, som sammen med Østergaden, hvor N.L.W. boede, de to ældste gader (veje) på Nordre Fredrikshald. Tilv. i billedet, ikke så langt fra 'Sukkerfabrikken', går over Tista en jernbanebro m/jernbanen t. Oslo, smukt at beskue fra parken til Rød.

*) d.v.s. 1915. (sammenlign også kortet på næste side, s. 26 og s. 35)

**) sidste kendte adresse (1799) er Porsnesbakken.

KART OVER FREDRIKSHALD I 1785.

a. Immanuels kirke. b. Nordsidens kirkegaard. E. Rødgrinden.
EDF. Grænsen for byomraadet. gg. Langbryggen. ii. Ankerplads ved Langbryggen.
De punkterte felter er haver og enger.

Knud N.W. er født på Fredrikshald foråret 1762 i gård no. 2 i 2. Kvartal, på ovenstående kort mærket med X, som er Østergaden = Svenskegaten no. 7. Han var 1 år, da hans mor døde og vel 15-18 år, da hans far gik bort, og fik således prædikaten 'forældreløs' ret tidlig, men såvel en storesøster som en stedmor kan have taget sig af ham? Han har haft den spændende oplevelse at være dreng på Fr'hald og har kendt de tre gange S, som dengang prægede bybilledet: Svenskerne (i nationaldragter), soldaterne og slaverne, der havde domicil på fæstningen. 17 år gl. blev han sat i skomagerlære på Fr'hald hos skomagermester Andreas Møller, hvilket står noteret i drengeprotokollen dateret 24/6 1779 og for fem år. Såvel Andreas Møller som den daværende oldermand, Johan Møller, har attesteret lære-forholdet.

(Andreas Møller boede i Storgaden no. 339 på vestre side lige overfor kirkegården (på ovenstående kort mrk. b.) og hvor idag er kolonialforretningen Ivers (no. 18). Andreas Møllers bygninger er ved brandtakseringen 1777 således beskrevet: Forbygningen af 3de Værelser og Kiøkken 17 1/2 alen lang, 13 1/4 alen dyb. Side Bygning 10 alen lang, 5 alen dyb af et Værelse, vurderingssum 260 Rd. Han var efter dette at dømme næppe nogen fattig mester. Han var svensker,

(født i Uppland, svend på Fr'hald ca. 1771, tog borgerskab 1774.

I drengeprotokollen står endvidere:

'Og lover jeg som dreng at were min Mester og Mesterinde lydi og troe og Eig blive Nogen natt ud af min mesters Hus üton hans laag skulle saadand skie det Güd for byde under kaster jeg mig den tro som Articklene om melder'

I Storegaden hos mester Andreas Møller og dennes kone (mesterinden) måtte han så lade sig uddanne og få sin yderligere åndelige ballast: At blive også en god laugsbroder.

(Vi ved intet om Knuds skolegang før han kom i lære, men i skole har han nok gået, eftersom byen havde en 'almueskole'. Den var indrettet i et lille skolehus, bygget i to etager med 4 værelser år 1765 på Christians Kirkegård, men skolen måtte lade sig nøje med den ene etage, i den anden var brandvagt og sprøjtehus. Fagene var udelukkende religion, skrivning og regning. Skolens bestyrer bar den fine titel 'rektor', men var i virkeligheden kun, som det hed 'dansk skoleholder'. Det var altså en megen beskedent skole. Nord-sidens skolehus brændte i 1817 og blev ikke genopbygget.

Hans læretid blev traditionsmæssig afkortet nogle måneder. I drengeprotokollen står følgende:

'1784 d. 21de Februarii er Knudt Nielsen Wennerwald udskreven af dreng Protocollen og igien indskreven i Svennernes Bog for Svend, dette Attesteres af mig som Aldermand -

faaet sit lære brev

Jonas Falberg'

(Jonas Falberg var en 'rigtig laugsbroder'. I 1768 havde han i spidsen for flere skomagere på Fr'hald drevet såkaldt 'bønasejagt'. Hos tre af byens indbyggere havde de bemægtiget sig 6 par herresko og 1 par damesko under henvisning til privilegierne fra 1682 og senere bestemmelser. Der blev retssag, og bytingsdommen gav skomagernes medhold. Den blev imidlertid omstødt af rådstueretten, som mente at fuskere rigtignok ikke havde lov til at drive virksomhed på Fr'hald men det var tilladt at indføre skotøj fra Danmark og sælge dem, når man i forvejen havde ret til at drive handel. Skomagernes kunne ikke bevise, at de beslaglagte sko var fremstillet indenfor 'tvillingerigerne', hvorfor Jonas Falberg som oldermand blev dømt til at tilbagelevere skoene og betale 12 rdl. i sagsomkostninger.

(Dommen må ses på baggrund af en almindelig misfornøjelse med laugsvæsenet. I domspræmisserne hedder det da også 'at hvis skomagernes kunne lave lige så godt skotøj som det danske og til lige så billige priser, ville det påklagede forhold bortfalde af sig selv'.

At det norske fodtøj skulle være ringere end det danske, tvivler jeg på. De fleste skomagere var svenske, så man skal nok også betragte dette udslag af en bønasejagt som lidt af en 'national fejde'.

Den stand, skomagerne, Knud var trådt ind i, anså sig selv for fremtrædende håndværkere. Over dem stod kun guldsmedene, bagerne og smedene. Det var imidlertid ikke på grund af deres økonomiske velstillethed, at de nød anseelse, da de var talrige og fattige. De nød den, fordi de ikke hørte til hængehovederne.

(Engang havde man en særlig skomagerdans. Præsten Peder Syv taler om 'at være overgivet som en Sudersvend' og den blå mandag blev særlig dyrket mellem skomagerne. Der har været flere modige krigere indenfor standen, thi ordsproget lyder 'Han agter ej mer om sit Liv end en forvoven Skomager', ligesom Holberg skæmter med, at skomagerne elske at høre trompeters lyd.

Og det til trods for, at skomagerdrengene ikke altid var særlig stærke udi legemlig henseende. Det var et stillesiddende håndværk, som påtvang dem en langt fra sund arbejdsstilling, idet de sad stærkt bøjet ned over det v. spandremmen til knæet fastgjorte stykke fodtøj med brystet presset imod.

(Og man hånede dem også. 'Klokken er kun for skomagere og skræddere' (eftersom de var stærkt bundet til deres arbejde. 'Skomageren lapper (Andres Sko og går selv barfodet' eller 'Skomagerens Kone naa selv gå (i pjaltede Sko' - 'Med det snarest' (d.e. om tre uger!) eller 'Det (har ingen Hast' sagde skomageren - og åd vælling med sin syl. Ja, det (hedder endda: 'Skomager, Skomager, bliv ved din Læst, til Helved kom (mer Du ganske vist'.

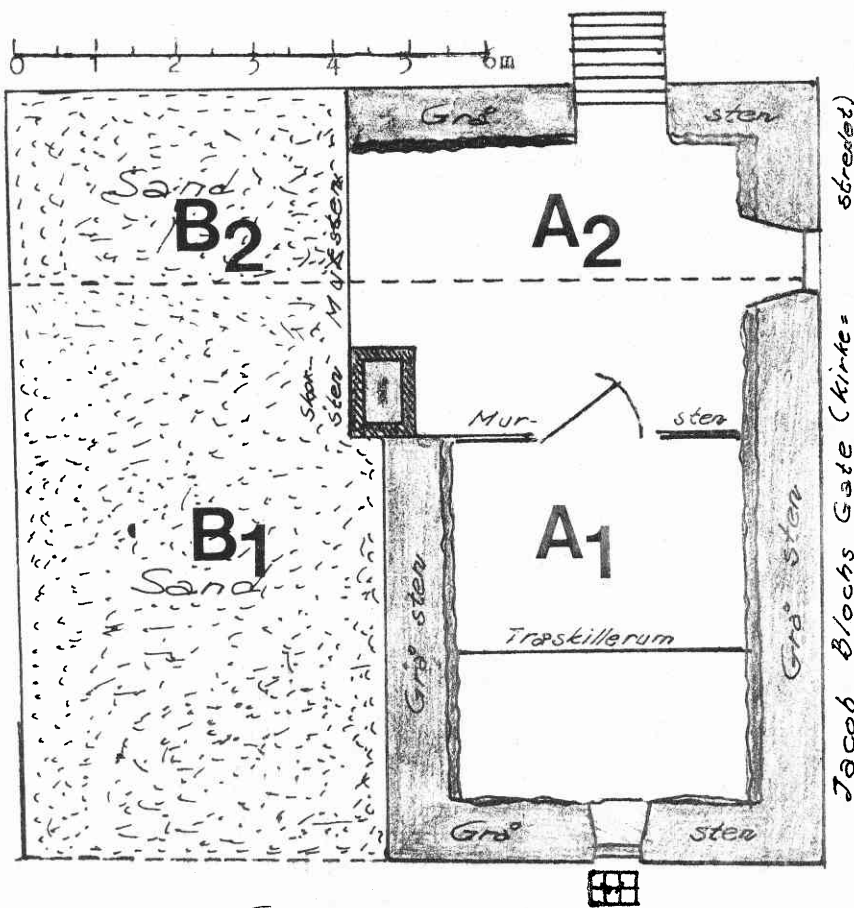
Men skomagerdrengene var ukuelige. De havde fra endda meget gammel tid ord for at være et endog meget livligt folkefærd, der var forest at finde ved småslagsmål mellem skoledisciple og andre håndværksdrengene, når det gjaldt om at bringe sejren hjem. Mange kunne spille og synge og derved sætte liv og humør i deres omgivelser.

Hvornår Knud forlod Fr'hald, ved vi ikke, måske hænger denne udrejse sammen med året 1790, da hans storesøster Sidsel Marie giftede sig. Han drog på valsen efter datidig skik og brug, bort fra sin fødeby, hvor indbyggertallet stagnerede med en mættet håndværkerstand, hvor der ikke var rigtig plads til en ny generation. Indtil han i 1794 dukker op i København, ved vi så ikke, hvor han har været. Men i sin ugifte stand har det nok indimellem været lysteligt. Han var en frejdig norsk gut, dog nok med dårlige laugsvaner indsyet i sig.

I det næste hæfte 'Knud Nielsen Wennerwald i København' vil vi så høre mere om ham.

Og een ting havde han i hvert tilfælde ikke i lommen: Den mødrene arv på 13 rigsdaler, 1 mark og 8 skilling!

Kældere på Fredrikshald

Svenskegaten

Kælder- og grundplan udført af forfatteren i sommeren 1974 efter opmåling på stedet m. venlig tilladelse af farvehandler Finn Grenager.

Som nævnt på s. 8 satte Haldenserne d. 4/6 1716 under det sv. overfald selv ild på deres by.

Mange drog bort, men de fleste blev og slog sig igennem v. hjælp af de solide kældere, som den dag i dag er at finde på Halden fra gl. tid.

De større hovedbygninger var fra 1700 gerne forsynet med massive, hvælvede kældere, ofte med jerndøre og jernlemme, hvor man i tilfælde af ildebrand eller krigsfare søgte at redde sine værdier.

Foruden hvælvede kældere havde gårdene også almindelige -såkaldte- bjælkekældere.

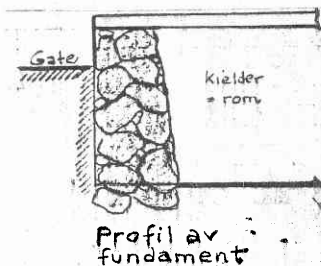
På ill. t.v. er A1 + A2 en såkaldt bjælke kælder i huset Svenskegaten no. 7, hvor A1 + B1 er fra Niels L. Wennerwalds tid, idet A1 nok er fra før ildebranden 1759.

Der er ingen bevis for det, men jeg støtter mig til illustrationen på s. 8: de mod gaden gavlvendte huse, hvortil kælder A1 med mål 9x12 alen passer fortrinlig. Fundamentet er nemlig meget gammelt, opbygget af gråsten (sylsten), typisk for gammel byggeskik, fortykning i bunden (1m) og 1 1/2 m under gadeniveau og må have ligget her før ildebranden i 1759:

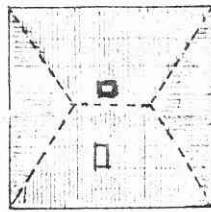
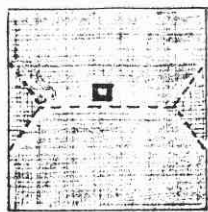
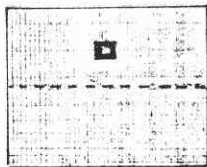
Kælder A1, 9 x 12 alen : før ildebranden 1759.

Kælder A1 + grundstykke B1: 15 3/4 x 12 alen i Niels L.W.s hus 1760.

Kælder A2 + grundstykke B2: Efter ildebranden 1826 gjorde skibskaptajn H. Tams huset større, hvorfor såvel kælderen som grundstykket voksede med A2 og B2 t. målene 16 x 16 alen = 10 x 10 m., de mål som huset 'Grenager Farghandel' har i dag.

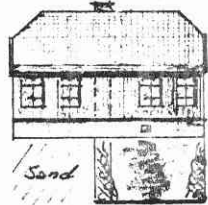
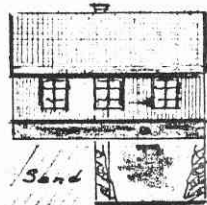
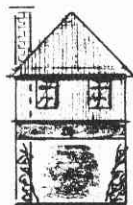

Kældervinduet mod Svenskegaten: 3 jernstænger m/ 2 jernringe er ældre end vinduet t. Jacob Blochs Gate: 9 ruder i jernramme, sat ind da man udvidede kælderen i 1826 efter branden.

Huset i Svenskegaten
(Østergaden)

Tagkonstruktioner.

Facader mod Svenske-
gaten.

Hus I = 9 alen
Huse II-III-IV = 16 alen =
10 m.

Grundplaner og
kælderrum jvf. s. 29.
Ved nedenfor nævnte
auktion 1798 nævnes
kælderen 1. gang som
'bjælkekælder'.

I

II

III

IV

I - III = træhuse m/ røde tegltag.
IV = gulmalet træhus i to etager m/skifertag.

HUS I : 9x12 alen, som jeg tænker mig, huset så ud før ildebranden i 1759, idet skorsten og kælder (A1) danner grundpunkter for efterfølgende huse II-III-IV. (se s. 8)

HUS II : 16x12 alen, Stue, kammer og køkken + udhus i gården.
ejere:
1760 -1770: Niels Larsen Wennerwald. 1770 solgt det til
1770 -1787: tinstøber Erich Friderichsen, der 1770 opsatte et nyt værelse i gården. Efter hans død overtaget
1787 -1798: af hans enke, Anne Cathrine Larsdatter (†1798) som giftede sig med sin mestersvend, Gustav Aalstrøm.
1798 -1814: tinstøber Gustav Aalstrøm erhverver huset v/ auktion 1798 efter sin kones død for 449 rdl. og satte 220 rdl. i det, lånt mod 1. prioritet af Immanuelskirken. 1801 var han enkemand, men giftede sig igen med Elen Marie NN, der overlevede ham.
1814 -1826: Gustav Aalstrøms kone no. 2 Elen Marie, sidder i huset som enke.
1826: 18/6 Fr'hald brænder. 390 bygninger brændt ned t. grunden, herunder hele Østergaden med 29 huse og tilbygninger.

HUS III : 1827: Huset genopbygges med målene 16 x 16 alen.

HUS III : 1827 -1838: tinstøber Ålstrøms enke Elen Marie. Det nyopførte hus beskrives således: Et tømret vaaninghus med Qvist belagt med Bord og Tegltag, hvori 3 værelser og Kjøken, 3 jernkakkelovne, 11 fag vinduer. Et bindingsværk skuur med tegltag og Plankeverk om Haugen. Hun tilskøder ejendommen til

1838 -1856: skibskaptein Hans W. Tambs d. 29/1 1838. Skibskapteinen var, så vidt det kan skønnes, allerede med i byggeriet 1827.

1856 -1893: malermester Lars Grenager II får skøde 22/3 1856. Lars Grenager * 21/5 1827 † 1906 var søn af malermester Lars Grenager I * 26/1 1795, som var søn af kompagnifeltskjar Povel Andreas Grenager, alle af Fr'hald. Pantebrev af år 1800 aflyst 27/2 1893!

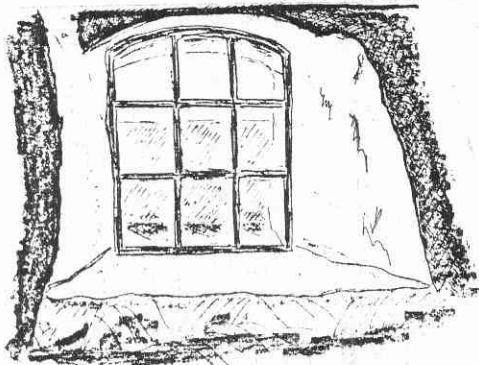
1893 -1923: malermester Oscar Wilhelm Grenager * 17/5 1868, søn af malermester Lars Grenager II.

HUS IIII : 1923: Det gamle hus fra 1826 ombygges og en etage sættes på med bibeholdelse af det gamle tømmer i 1. etage.

1923 -1935: malermester Oscar Wilhelm Grenager, † 1935.

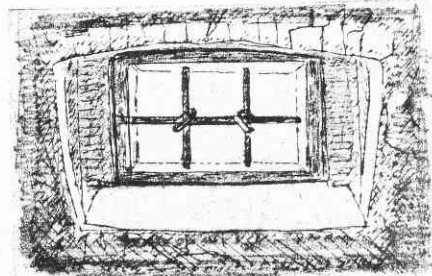
1935 -1953: Fru Olga Grenager, enke efter O.W.Grenager.

1953 - : Grenager Farghandel. Finn Grenager og tre brødre som ejere (fælleseje). Mål 10 x 10 m. med tilbygninger i gården.

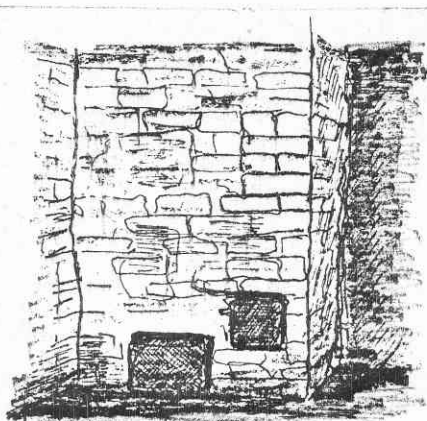

Kældervinduet mod Jacob Blochs Gate Gadeniveau øverst i midterste ruderække. Bemærk det kraftige stenfundament. En lille lyskasse er imellem gaden og vinduet.

Fra kælderen i
Svenskegaten
no. 7 (1974)

Kældervinduet mod Svenskegaten; tre jernstænger + 2 jernringe + en mere moderne træindfatning m/et lille vindue til oplukning.

Skorstensfundamentet m/ renselemme i kælderen.

'Tinstøberhuset i Svenskegaten'

O. Forstrøm skriver i sin bog: Fredrikshald i 250 Aar I, s. 269:

'Tinstøpernes haandverk var saaledes saare vigtig i den ældste tid, da husholdningen omtrent bare kjendte tinfafter og tintallerkner. Byens sidste tinstøper var Gustavus Ahlstrøm, som eide den lille gaard i Østregate, der nu tilhører malermester Grenager' (=1915).

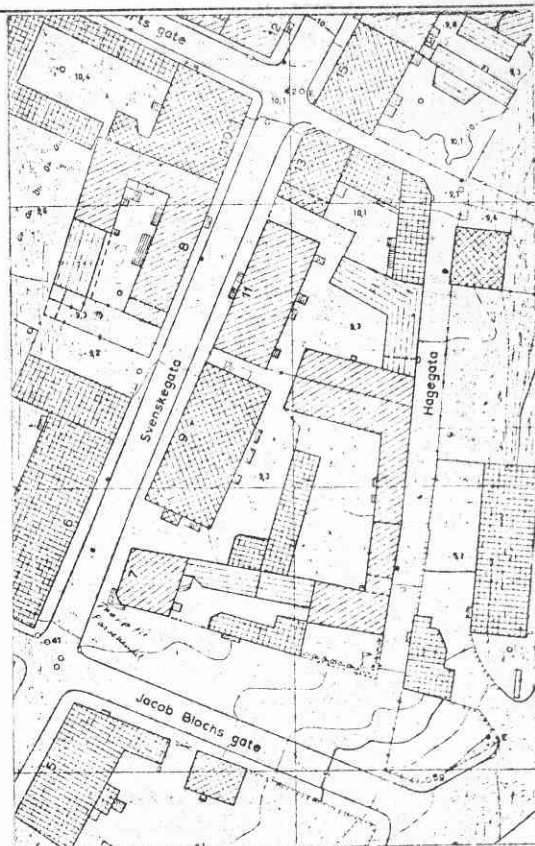
Lauritz Opstad skriver i I.DEL af Halden-håndverkere gennem 350 år u/Tinnstøperne s. 96: (Erich Friderichsen)

'Fredrikshald må nå ha vært uten tinstøper i noen år. Selv drev han i mange år sitt verksted på tomten i Svenskegaten der malermester Grenagers hus nå ligger (=1951), (hvor han også samarbejdede med nogle guldsmede). Erich Friderichsens etterfølger var svensken Gustavus Aalstrøm (ell. Ahlstrøm), som hadde vært mestersvenn hos forgjengerens enke siden 1789 og blitt gift med henne'.

Guldsmede og tinstøbere (= kandestøbere), får i litteraturen altid stor omtale, eftersom deres frembringelser evigt vil være eftertragtede. De ovennævnte omtaler er i fuld overensstemmelse med de gamle brandtakseringer for Fr'hald by. Overraskelsen bestod i, at det var 'Niels Wennervalds Huus', der 1770 ble solgt til tinstøber Erich Friderichsen!

Den offentlige brandkasse for købstæderne

Efter oprettelsen af Kjøbenhavns Brandforsikring i 1731 var der stærke ønsker om også at rinde frem til en forsikringsordning for købstæderne. 16. december 1735 blev det ved kongeligt reskript pålagt stiftamtmandene herom at indsende forslag, men så vidt vides, var Sjællands stiftamtmand d. eneste, som kom i gang straks og ellers var det svært at komme til enighed i spørgsmålet. Efter en række alvorlige købstadbrande på Sjælland i 1750 årene, for ikke at tale om branden på Nar. Fr'hald i sommeren 1759, blev en almindelig brandforsikring gennemført ved arordningen af 13. jan. 1761.

Svenskegata no.7, matr.no.550.

Formindsket udgave af teknisk kort i Halden ingeniørkontor. Fra gadekryds til gadekryds = ca. 100 m. Bemærk grundstykkets ejendommelige facon, der vidner om høj alder. Det måler 30m i dybden, hvor forhen var en have, der gik t. Tista.

Alle bygninger skulle straks takseres, og hvert 10. år skulle af hensyn t. nybygninger, forandringer m.v. en omvurdering finde sted. De fleste steder overholdt man intervallet på 10 år, og nogle steder lod man foretage vurderinger straks (efter 1770/80), når en nybygning var færdig.

(For Fredrikshald begyndte man at føre protokol på sydsiden med no. 1 (og fortsatte på nordsiden, idet hver bygning fik et nummer, bygningens placering (f. eks. nabo til hvem, noget lå til den gade, andet t. en anden gade), beskrivelse af bygningens anvendelse, omfang og indretning og fremhævet, hvem ejeren var.

Takseringen 1765 var en prøvetaksering med een nummerrække (N.L.W.s no 548) så første taksering 1767 med en anden nummerrække (N.L.W.s no. 570) for så 1777 at få nummeret 550, hvilket forsikringsnummer fik anvendelse som ejendomsbetegnelse og blev matrikel-nummer. Ved en ny brandforsikringsanordn. 29/2 1792 blev der givet anvisninger på, hvorledes man bedre kunne vurdere takserere og beskrive og i 1798 nævnes derfor bjælkekældereren.

(Fra 1761 blev brandforsikringsvæsenet administreret fra Det dansk - norske brandforsikringskontor under kommercekollegiet. Dette kontor blev i forbindelse med anordningen af 1792 delt i 2, et for købstæderne og et for landdistrikterne. Brandtakseringerne fortsatte i de to lande, Danmark og Norge, efter 1814.

Det varede noget, før brandtakseringsnumrene slog igennem som stedbetegnelser, for selv om gader og stræder havde navne, forklarede man sig mere til naboforhold og lign. I skattemandtallet 1762 og senere er det tydeligt, at byen var inddelt i kvarterer som f. eks. forklaret på side 11.

(I ekstraskatten oktober 1762 for 2. kvarter af Nordre Fredrikshald er N.L.W.'s hus no. 2. Hans nordlige nabo var feldtbereder Christian Olsen, der boede her med datteren Magdalene Olsdatter og tjenerne Siver Villumsen, Johan Høgh og Anne Villumsen, denne gård var no. 3. På hans sydlige side (hj. af Kirkestrædet/Østregate), gård no. 1 (Maria og Anne Michelsdøtre, som havde bager ovn i gården.

At 'Mads & Peder Kraftes Købmandsgård' lå lige over for er kendsgerninger; I brandtakseringerne tales om 'Gaard Bygningen til Kirkestrædet' og 'Bygningerne til Østre Gaden' = nu 'Fayegården'; disses nordlige nabo var 'Sir Peter Bassoës Gaard'; mellem denne gård og 'Bissebergs Gård' = hjørnet af 'Kirkegate' lå 'Dandsestrædet'. I denne strækning af Østergaden/ Svenskegaden (der har været livlig) har duftet af hestestald, øl og brændevin, af friskbagt brød, fodtøj og skosvarte samt af gedeskind til tørre. Festligt, folkeligt og fornøjeligt.

(Det er hr. S.J.Nygaard's gode idé at søge oplysninger i brandtakseringsprotokollerne i Riksarkivet i Oslo (stiftamtmandens arkiver).

Specifikation ved skiftet 1763 over det 'Løsøre' Niels Wennerwald ejede,
da hans kone, Elen Maria døde.

Tin

no. 2 - 7.

1 dybt tinfad, 1 mindre do., 1 fladt asiet fad, 1/2 dus. tallerkner, 2 rd
1 kop m/ to øren, 1 par ottekantede til stager.

'Kaabber' (kobber)

no. 8 - 10

1 stor keddel, 1 mindre keddel, 1 drikkekande med skaft. $3\frac{1}{2}$ mk

'Kørsing'

no. 11 - 13

1 malm morter med støder, 1 messing lysestage, 1 messing fyrfad. $3\frac{1}{2}$ mk

'Jernfang'

no. 14 - 23

1 flad fransk gryde, 1 lille, høj fransk do., 1 stege spid,
1 rund stegepande, 1 rundt brandjern, 2 'Giødel'-ringe, 2 rd
1 ild-rock, 1 gl. hus-økse, 1 mindre hug værkstedsøkse,
1 spade

'Træ-Boeskab'

no. 24 - 42

1 brunmalet 'slaugbord', 1 ovalt, sortmalet thebord, 5 stole
1 lænestol af træ, 1 spejl i sort ramme, 1 'tabol'
1 lille grønmalet hængeskab m/ lås, 1 'tabolet' 1 fyrre dragkiste m/lås og beslag,
1 brunmalet do.kiste m/lås,
1 stolpeseng uden linned m/ blåt 'Schalz'-omhæng, bestående af 4 stykker og 1 'Røkke',
1 sæt blåt 'Schalz' vinduesgardiner, 1 gl. firkantet værkstedsbord,
1 træ 'løybænk', 1 hale stolpeseng, 1 brunmalet hængeskab m/ lås,
1 lille brygge-kar, 1 øltønde, 1 brændesav, $8\frac{1}{2}$ rd
1 balje, vandbøtte og kelle

'Senge-Klæder'

no. 43 - 50

2 blå overdyner, 3 brune underdyner, 4 brune hovedpuder 9 rd
(heraf 1 m/vår)

Linned

no. 51 - 58

4 1/2 par lagner, 1 stor og 1 mindre drejels dug, 1 gæste pynte-dug. $4\frac{1}{2}$ rd

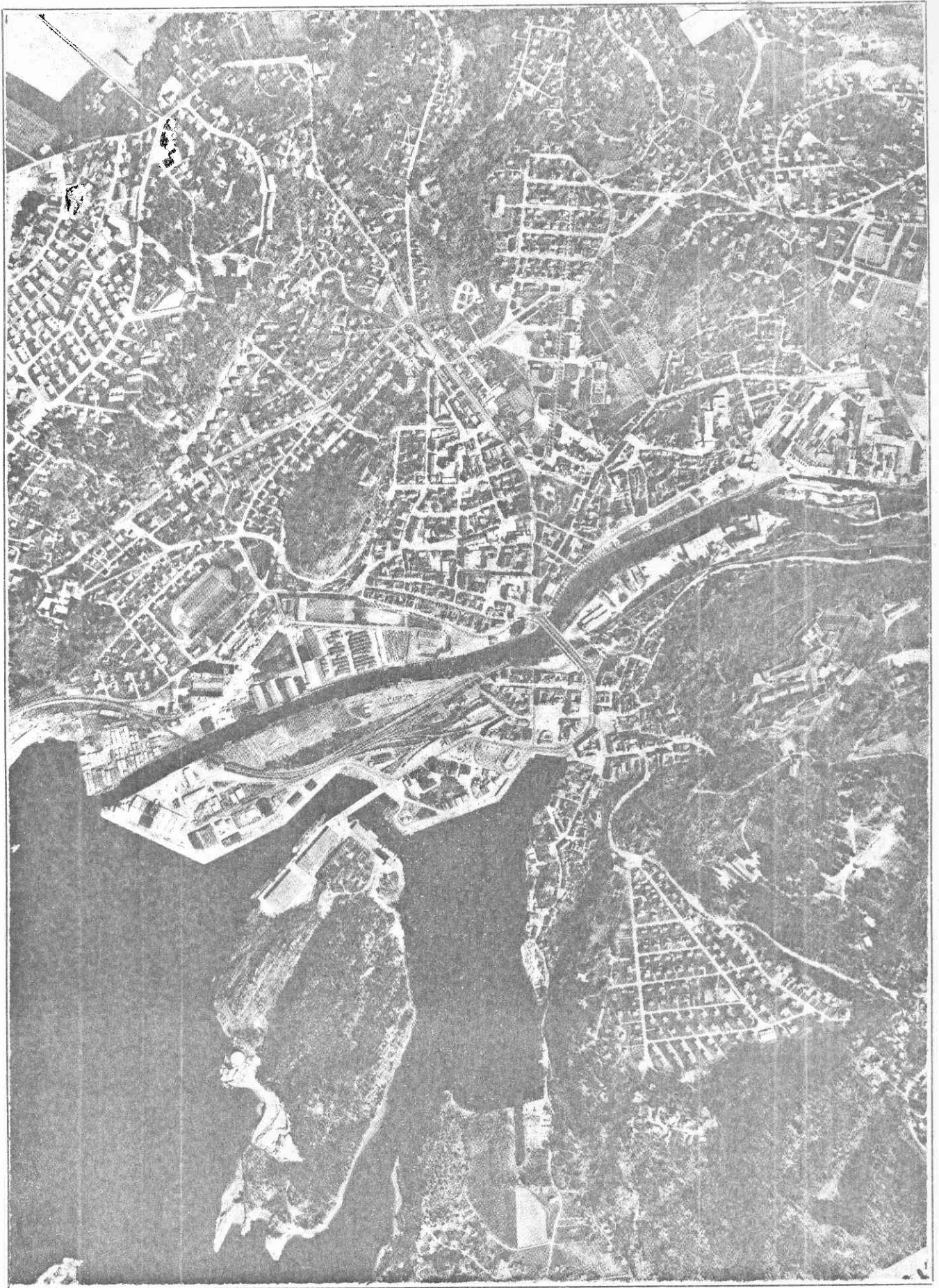
Samlede vurderingssum: 27 rdl. 2 mark og 3 skill.

Det højest vurderede enkeltstykke var no. 31 '1 furro drag-kiste laasf. med beslag' 3 rd, det laveste no. 19 '2 st. Giødel Ringer' 4 sk., No. 22 og 23 'værkstedsøkse og spaden' vurderedes til 8 sk. No. 44 '1 bruntærnet-' og no. 45 '1 tærnet bolster underdyne' á 1 rd 1 mk 8 sk. No. 51 '1 par lagner' til 1 rd 1 mk. No. 56 'Dregelsdugen' stod til 1 rd.

Da vurderingen er baseret på møntfoden = 1 rigsdaler á 4 mark á 24 skill. må talen her være om Speciedaleren á 4 Rigsorter á 24 Skilling, som havde samme værdi som 4 Rigsmark á 20 Skilling eller 6 Slette Mark á 16 Skilling 96 Skilling og derover gik efter vægt = 1 pund = 13 Slette Daler.

Sengetøj var altså dyrt på de tider, medens metalsagerne ikke gik særlig højt. I vor tid ville tin-, kobber- og messinggenstandene være fine numre på en kunstauktion over antikviteter!

Iøvrigt savnes Niels Wennerwald's håndværkerværktøj. Blev de bevidst udeladt af skifteretten(?).

Kilde- og litteraturhenvisninger m.v.

Vänersborg

Pierre Wennerwald: Nils Larson (Wennerwall) fra Wallgatan i Wennerborg (1975).

Göteborg

Wilh. Berg: Samlinger till Göteborgs Historia I-IV, herunder 'Handwerkare och Handwerkerier i forna dagar' och 'Drag ur de olika Skrånas Historia'.

H. Almqvist: Göteborgs Historia.

Uppgifter v/ herr Owe Wennerholm, V.Frölunda om Anders Kieller i Göteborg.

Meddelelser fra Landsarkivet i Göteborg vedrørende 'Privatarkiv A 151, volym G:1 'Gesällernas inskrivningsbok med räkenskap för avgifter till lådan'. (Skomakare)

Halden (Fredrikshald)

Adskillige og gennemgribende meddelelser fra hr. S.J.Nygaard, Halden med indgående studier på arkiverne i Oslo og Halden Byarkiv samt Haldens Minders Museum m.v. herunder: Drengeprotokol for Skomager Lauget i Fredrikshald beg. 1759.

Magistratsprotokoller 1766-1805.

Folketællingslister 1801.

Brandtakseringsprotokoller for Fredrikshald 1765 ff.

Skattemandtaller for Fredrikshald (ekstra-skat, frivillige gave etc.)

Overførmynderisager for Fredrikshald.

Skifteprotokol nr. 3 for Fredrikshald pag. 828.

suppleret med:

Meddelelser fra hr. direktør Lauritz Opstad, Kunstindustrimuseet, Oslo.

" " Halden Bibliotek, Halden.

" " Riksarkivet, Oslo.

" " Statsarkivet, Oslo.

" " Rigsarkivet, København.

" " hr. farvehandler Finn Grenager, Svenskegaten 7, Halden.

H.P.S.Krag: Fredrikshald (1848).

Arneesen: Haldensia (1878).

O. Forstrøm: Fredrikshald i 250 Aar I/II, 1665-1915 (1915).

" " : Haldens Gatenavn (1946)

Lauritz Opstad: Haldenhåndverkere gennem 350 år (1951).

Margot J.Jacobsen: Tistedal Bibliotek 100 år (1967).

Smålenenes Amtstidende (AMTA) d. 5/8 1974.

Danmarks Adels Årbog 1890, 7. årgang (Levetzau).

Luxdorps Dagbøger I (20/7 1759 om Fredrikshalds ildebrand).

Albert Fabritius og Harald Hatt: Håndbog i Slægtsforskning, 3. udg. (1963).

C. Nyrop: Kjøbenhavns Skomagerlav 1509-1909 (1909).

Kong Christian den Femtes Norske Lov, nyt oplag København 1800, trykt på Directeur J.F.Schultz Forlag.

Kong Christian den Femtes Danske Lov af 15/4 1683 v. Stig Juul (Kbhvn. 1949).

Brandforsikringsarkivalier for Købstæder og Landbygninger indtil ca. 1878 udg. af Landsarkivet for Sjælland m.m. (1967).

Illustrationer:

Side 4: Fra Skomakarskrådets arkiv i Göteborg.

" 4: " Wilh. Berg: 'Drag ur de olika Skrånas Historia (Skomakare).

" 7: " Fred. d. V's Atlas Bd. 40, nr. 36, Fredrikshald (udsnit) Det kgl. Bibliotek, København, kort- og billedafdelingen.

" 8: " Danske Historiske Blad 1717-18 'Kampen i Ide-Fjorden 1718' (udsnit), Det kgl. Bibliotek, København, kort- og billedafdelingen.

" 10: " O.Forstrøm 'Havnekort 1739' omredigeret af forfatteren.

" 10: " Kungl. Krigsarkivet, Stockholm: 'Grundritning af Fridrikshalls Stad och Fästningar anno 1752' (udsnit).

" 11: Skitse udarbejdet af forfatteren på grundlag af brandtakseringsprotokollerne (områder omkring Østregate/gl.kirkegård).

" 17: Fra skifteprotokollen for Fr'hald 1765.

" 19: " Halden Minders Museum (Niels Anker).

" 20: " Hadeland, en bygdebok (Levetzau).

" 24: " et leksikon, Herrebø Fajance (en punchebolle).

" 25: " O.Forstrøm 'Havneparti 1785'.

" 26: " " 'Kart over Fredrikshald i 1785'.

" 29, 30 og 31: Skitser af forfatteren (Fra huset Svenskegaten 7).

" 32: Fra Halden ingeniørkontor: Kvarteret omkr. Svenskegata.

" 35: Luftfoto af Halden (1974), fra avis.

Halden mand.
Nils Wennerwall